

**MTA Law Working Papers
2014/26**

**Prevenção és reparáció a kártérítési
jogban**

Szalai Ákos

**Magyar Tudományos Akadémia / Hungarian Academy of Sciences
Budapest**

ISSN 2064-4515

<http://jog.tk.mta.hu/mtalwp>

Prevenció és reparáció a kártérítési jogban

Szalai Ákos⁺

A kártérítés léte mögött két jogpolitikai elvet szokás felhozni: (i) a károsult helyzetének reparálását, az ő kompenzálását, illetve (ii) a károkozó (a potenciális károkozó) oldalán a prevenciót, vagyis a károkozás veszélyének visszaszorítását. A joggazdaságtani irodalom természetesen elsősorban ez utóbbit állítja középpontba. A prevenció hatás mögött meghúzódó összefüggés, első közelítésben, roppant egyszerű: ha egy tevékenységnek nő a költsége, akkor azt kevesebben és kisebb mértékben vállalják fel. Azt a kérdést tesszük fel, hogy a reparációs elv egymagában alkalmas-e arra, hogy a kártérítési rendszer alapja legyen. Az érvelés azt próbálja bizonyítani, hogy nem, sőt napjainkban a két jogpolitikai cél közül a prevenció válik fontosabbá. A fő ok: a reparációs elv egymagában nem ad választ még arra sem, hogy kit kell kompenzálni, mikor és kinek. Más érvelés szerint prevenció hatás nélkül a kártérítési rendszerre a mainál csak lényegesen szűkebb körben lenne szükség.

Ennek igazolásához elsősorban annak belátásához van szükség, hogy a reparációt, illetve a prevenciót a jogrendszer, a politikai közösség, a gazdaság, az állam milyen más eszközzel érhetné el. A reparációs funkció kapcsán a magyar irodalomban is jól ismert összefüggés, hogy a piaci alapú, vagy éppen kötelező biztosítás, a társadalombiztosítás, illetve az állami kártalanítás sokszor lép a kártérítési rendszer helyébe, sokszor „szorítja ki azt”.

A prevenció kapcsán a legfontosabb eszközök pedig a kártérítés mellett a közvetlen tételes előírások, amikor a jog megszabja, hogy milyen tevékenységet nem szabad végezni, milyen lépéseket nem szabad megtenni (vagy éppen fordítva: melyeket kötelező), illetve a bíróság tiltó (vagy éppen kötelező) végzése, amikor a bíróság adott perben teszi meg ugyanezt. Utóbbit nevezik a *common law*-ban *injunction*-nek. De a magyar jogban sem ismeretlen: Az új PTK pedig a 6:523§-ban szabályozza a potenciálisan kárt okozó tevékenységek – a veszélyeztetett kérésére történő – bírósági korlátozásának lehetőségét.

6:523. § [A károsodás veszélye]

Károsodás veszélye esetén a veszélyeztetett kérheti a bíróságtól, hogy azt, aki a veszélyt előidézte, az eset körülményeihez képest

- a) tiltsa el a veszélyeztető magatartástól;
- b) kötelezze a kár megelőzéséhez szükséges intézkedések megtételére;
- c) kötelezze megfelelő biztosíték adására.

Mielőtt azonban hozzákezdnenénk ahhoz, hogy a kártérítést ezen alternatívákkal összevegyjük, legalább két kérdést tisztázni kell. Egyrészt, mind a reparációs, mind a prevenció cél feltételezi, hogy felismerjük azt, hogy valaki kárt szenvedett (és ezért az ő helyzetét reparálni kell), illetve, hogy neki valaki kárt okozott – ezért fizettetünk vele kártérítést. Ugyanakkor a károkozás léte önmagában is jogi fogalom – az általános károkozás tilalma, amire a magyar jog is támaszkodik csak akkor értelmezhető, ha a károkozás *jogi* fogalmát definiáljuk. Mielőtt tehát hozzáfognánk az alternatívák elemzéséhez erről legalább egy kiinduló definíciót kell adni. Másrészt ahhoz, hogy a kártérítés reparációs és preventív hatásait ezen alternatívákkal össze tudjuk vetni, szintén szükségünk van egy induló definícióra – olyan általános ideáltípusra, amely átfedi a különböző konkrét felelősségi formákat. A mostani fejezet a kártérítés rendszert két egyszerű elemmel írja le: a felelősséggel és a káron szerzés tilalmával. A *felelősség* lényege, hogy a károkozásért felelős fél köteles megtéríteni a károsult kárát. A

⁺ PPKE JÁK docens, MTA TK Jogtudományi Intézet tudományos munkatárs szalai.akos@jak.ppke.hu

Az írás sokat fejlődött Várad Ágnes, Horváthy Balázs, Kecskés Gábor, Ziegler Dezső Tamás, és Tattay Szilárd és Zódi Zsolt kritikája nyomán. A szövegben maradt minden hiba, természetesen, a szerzőnek tudható be.

felelősség maga több formát ölthet. Lehet objektív és vétkességi felelősség. Objektív esetén az alperes akkor köteles kártérítést fizetni, ha három feltétel teljesül: ő (i) jogellenesen (ii) kárt (iii) okozott a felperesnek. Vétkességi felelősség esetén ehhez egy negyedik feltétel is társul: az alperes (i) jogellenesen (ii) kárt (iii) okozott a felperesnek, azzal, hogy (iv) nem úgy járt el ahogyan az adott helyzetben elvárható.¹ A *káron szerzés tilalma* pedig annyit jelent, hogy a károsult nem juthat nagyobb kártérítéshez, mint ami a kárát fedezi: a kártérítés alapesetben egyenlő az okozott kárral – semmiképpen nem nagyobb annál.

Először a legfontosabb magyar szerzők írásait tekintjük át, hogy lássuk: milyen viszonyban áll szerintük egymással ez a két jogpolitikai elv. A második fejezet a károkozás fogalmának alapvető problémájára helyezi a hangsúlyt, bevezetve egyben a joggazdaságtan egyik alapvető modelljét. A harmadik fejezet az alternatív reparációs megoldások között helyezi el a fenti módon definiált, általános értelemben vett kártérítési megoldást. A negyedik ugyanezt teszi a prevenció funkció kapcsán. Az ötödik fejezet pedig a méltányosság kártérítési rendszerben játszott szerepét tárgyalja: elsősorban amellet hozzá érveket, hogy – ismét csak figyelemmel arra, hogy milyen alternatív eszközökkel segíthető elő a méltányosság érvényesülése – annak megjelenése a kártérítési jogban miért nem szerencsés.

1. Prevenció és reparáció a magyar jogirodalomban

Úgy tűnik, a magyar jogirodalomban a hangsúly a reparációra kerül – sőt olykor a prevenció funkció el is sikkad.

Marton Géza és Eörsi Gyula egyértelműen a preventív hatásra (a „nevelésre” Eörsi szavaival) helyezte a hangsúlyt. Marton Géza szerint a prevenció a kártérítésen belül „az első és uralkodó felelősségalapító elv” (Marton [1991] p. 102)

Eörsi például épp a nevelési funkció elsikkadása miatt kritizálja a polgári jogi felelősség „kapitalista fogalmát”, illetve egyértelműen a nevelést tekinti a kártérítési jog elsődleges céljának (Eörsi [1961] p. 35, 50)

Sólyom László művében a hangsúly azonban már egyértelműen a reparációra kerül: a polgári jogi felelősség hanyatlása épp annak köszönhető, hogy a reparációs funkciót új intézmények útján is meg lehet valósítani (a később elemzett no fault rendszerek révén), és emiatt a polgári jogi felelősség fontossága csökken. Értelmezése szerint, bár a prevenció fontos cél lenne, de a kapitalista jogban:

„[a] polgári jog nem tud szolgálni két úrnak, és ezért cserben hagyja régebbi gazdáját, a felelősséget, azaz a preventív-represszív hatást...” (Sólyom [1977] p. 28.)²

A rendszerváltást követően Petrik Ferenc szerint az, hogy a prevenció előtérbe került a magyar jogban az európai jogfejlődéstől való elhajlás, szocialista jog következménye volt. (Petrik [2002] p. 3) Bárdos Péter kifejezetten tagadja a prevenció elv létét, mondván, hogy nincs bizonyíték a kártérítési jog ilyen hatására. (Bárdos [2001] p. 13). Szintén a reparációs célt állítja a középpontba Jobbágyi Gábor is – igaz „további célként” kiemelve a prevenciót is. (Jobbágyi – Fazekas [2004] p. 144)

¹ Az érvelésében a felróhatóság magyar jogban bevett definíciója (az „adott helyzetben elvárható magatartás”) nyugodtan felcserélhető a „körültekintő és megfontolt ember” [reasonable man], a „jó családapa” [bonus pater familias] követelményével, vagy éppen valamilyen ennél magasabban vagy alacsonyabban megvont elvárással is. A lényeg, hogy létezik egy a károkozó magatartásától függő negyedik feltétel is.

² Mindennek fő oka a felelősségbiztosítás különböző formáinak megjelenése: „Saját pozíciójából a károkozó hovatovább eltűnik: biztosítójának vagy munkavállalójának nem gazdasági érdeke visszeresettel élni ellene, a prevenciót pedig nem tartja feladatának (kivétel a szocialista munkáltatója). (Sólyom [1977] p. 37)

Fuglinszky Ádám és Fézer Tamás ugyan egyértelműen leszögezik, hogy a reparáció és a prevenció egyaránt elhanyagolhatatlan cél, de úgy tűnik, mindkettő a reparációt tekintik elsődlegesnek. Például:

„[az] európai kártérítési jogi közös nevezőként kialakulni látszik az axiomatikus tézis, miszerint a polgári jogi kártérítés alapvető célja a reparáció, a helyrehozatal, a helyreállítás valamilyen formája. (Fuglinszky [2008] p. 203)

„[hipotetikus okozatosság esetén a] prevenció a károkozó kártérítésre kötelezését indokolja, ugyanakkor a éppen ez ellen szól a kártérítés fő célja a reparáció...” (Fuglinszky [2011] p. 1271 – kiemelés SzÁ)

„A magánjog a kártérítési felelősség körében két célt szolgál. A büntető elemeket száműzve elsődlegesen a megromlott vagyoni viszonyok helyreállítására törekszik, így a reparációt tekinthetjük a kártérítés fizetésére kötelezés céljának.” (Fézer [2011a] 2. cím 2. bekezdés 53,9/1610)

„Az egyetemleges felelősség mellőzésére csak a bíróságnak van jogköre, és fontos szempont, hogy a kártérítés elsődleges célja, a reparáció, amely az egyetemleges kötelezésnek is elsődleges indoka, nem kerül veszélybe.” (Fézer [2011b] 2. cím – Többes károkozás Ptk. 344. § (3) utáni 8. bekezdés 143,4 / 1610 - kiemelés SzÁ)

2. A károsult és a károkozó fogalmának közgazdaságtani kritikája

Mind a reparációs, mind a prevenció funkció feltételezi azt, hogy nyilvánvaló, ki szenvedett és ki okozott kárt. Az új Ptk-ban megjelenő általános károkozási tilalom is mintha ezt tételezné fel.

6:518. § [A károkozás általános tilalma]

A törvény tiltja a jogellenes károkozást.

6:520. § [Jogellenesség]

Minden károkozás jogellenes...

Ugyanakkor a károkozó és a károsult felismerése közel sem egyszerű. Sőt a károkozás maga, az, hogy valakit károsultnak, valakit pedig károkozónak tekintünk nem „jogot megelőző” fogalom, hanem jogi döntés.

A joggazdaságtani irodalom kiindulópontjának tekintett munka, *Ronald Coase* 1960-as cikke (Coase [1960/2004]) épp erre mutat rá: jogpolitikai választások, egyéb segédelvek (mindenekelőtt a prevenció, nevelő, magatartást megváltoztatni akaró hatás figyelembevételével) nélkül nem határozható meg, hogy ki a károkozó és ki szenvedett kárt. A probléma megértéséhez hívjunk segítségül néhány olyan példát, konkrét jogesetet, amire Coase is utal a cikkében!

- Egy cukrászüzem hangos gépeket működtetett, ami miatt a szomszédban működő orvosi rendelőben az orvos nem tudja rendesen megvizsgálni a betegeit. Mondhatjuk, hogy a cukrászüzem kárt okoz az orvosnak? (Sturges v. Bridgman 1. Ch. D. 852 [1859])
- Egy cementgyárból kosz jut a levegőbe, ami miatt a környéken lakók rosszabbul érzik magukat (az ingatlanuk értéke is alacsonyabb, mint tiszta levegő esetén lenne). Mondhatjuk, hogy a cementgyár kárt okoz a környéken lakóknak? (Boomer v. Atlantic Cement Companies Inc, 26 NY 2d 219, 309 NYS 2d 312, 257 NE 2d 870 Court of Appeals of New York [1970])

- Egy disznótelep melletti ingatlanfejlesztést végeznek, lakóövezetet alakítanak ki. Az oda költözni szándékozók zavarja a szag, ezért kevesebbet hajlandóak fizetni a lakásokért. Mondhatjuk, hogy az ingatlanfejlesztő (aki el akarja adni a lakásokat) kárt okoz a sertéstelep tulajdonosa? (Spur Industries Inc. v. Del E. Webb Development Company 494 p. 2d 701 Arizona [1972])

A mostani alfejezet célja az, hogy megértsük, hogy miért hibás az a kézenfekvőnek tűnő kiindulópont, hogy a cukrász, a cementgyár, a sertéstelep tulajdonosa kárt okoz az orvosnak, a környéken lakóknak, az ingatlanfejlesztőnek. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy egyelőre még nem az a kérdés, hogy a cukrásznak, a cementgyárnak, a sertéstelep tulajdonosának kell-e kártérítést fizetnie. Az ugyanis abból, hogy ő kárt okoz, még nem következik. Elképzelhető, hogy más okok miatt elkerülheti ezt. Elképzelhető, hogy a károkozást nem tekintjük majd jogszerűtlennek; elképzelhető, hogy úgy járt el ahogyan a „jó családapától” (bonus pater familias), „a megfontolt és körültekintő embertől” [reasonable man], vagy ahogy az „adott helyzetben általában” elvárható. Most csak azt kérdezzük, hogy fizikai értelemben okozott-e ő kárt a felperesnek. A kérdés az, hogy a természetes okozatosság fennáll-e.

2.1 Jogi döntés szükségessége: kétoldalú fizikai okozás

A fenti helyzetekben nem biztos, hogy a bíróság megalapozottnak látja azt, hogy az orvost, a környéken lakókat, az ingatlanfejlesztőt kár érte – illetve, hogy ezt a cukrász, a cementgyár, a sertéstelep okozta.

Károsult, károkozó megkülönböztetés. A károkozó és a károsult közötti megkülönböztetés jogi és nem fizikai, természettudományos kérdés. Ez Coase kiindulópontja, de e tekintetben a magyar kártérítési jog klasszikusai (Marton Géza vagy Eörsi Gyula) is egyetértenek vele.³

Mit érthetünk azon, hogy a cukrász kárt okoz az orvosnak, vagy a cementgyár a környéken lakóknak, illetve a szeméttelp az ingatlanfejlesztőnek. A jogtudományi irodalomban bevett, hogy különbséget teszünk a természetes és a jogi okozatosság között. Természetes értelemben károkozó a legtöbb jogrendszerben az, aki akivel kapcsolatban megáll a *conditio sine qua non* tesztje: ha ő nem teszi, amit tesz, vagy mást tenne helyette, akkor nem lenne kár.⁴ A jogi okozás tesztje ennél keményebb: akivel kapcsolatban a *conditio sine qua non* megáll még nem biztos, hogy károkozó is lesz, mert az adekvát kauzalitás tesztje is meg kell, hogy álljon. Ha a tette (amelynek hiányában ugyan valóban nem lenne kár) és a konkrét kár közötti összefüggés túl távoli [remote], vagy előreláthatatlan, akkor a jog őt nem fogja okozónak tekinteni.⁵

Most maga a természetes okozás jelenti a problémát. Mondhatjuk-e természetes okozás, a *conditio sine qua non* tesztje alapján, hogy a cukrász, a cementgyár, a sertéstelep kárt okoz az orvosnak, illetve a környéken lakóknak? Nem. Pontosabban ugyanennyire mondhatjuk,

³ Marton Géza kifejezetten kiemeli, hogy *conditio sine qua non* értelmében a károsult ugyanúgy okozója a kárnak, mint a károkozó. (Marton [1991] pp. 67, 122-123) Eörsi Gyula ezt az állítást csak azzal kritizálja, hogy – elfogadva a fizikai okozás kétoldalúságát – a károsultat azért nem tekinthetjük okozónak, mert akkor a károkozás jogellenességéből az is következne, hogy az önmagunknak okozott kár is jogellenes lenne. (Eörsi [1966] pp. 154-156)

⁴ Lásd például a Principles of European Tort Law Art 3:101: (Conditio sine qua non) An activity or conduct (hereafter: activity) is a cause of the victim's damage if, in the absence of the activity, the damage would not have occurred.

⁵ Az adekvát ok kiválasztását ilyen értelemben tartalmazza az új magyar Polgári törvénykönyv 6:521. paragrafusa: Nem állapítható meg az okozati összefüggés azzal a kárral kapcsolatban, amelyet a károkozó nem látott előre és nem is kellett előre látnia.

hogyan az orvos, az ingatlanfejlesztő, vagy a lakók a károkat saját maguk okozzák. A *conditio sine qua non* tesztje ugyanis esetükben is megáll. A cukrász nem zavarná az orvost, ha az orvos máshol működtetné a rendelőjét. A cementgyár, a sertésüzem sem zavarná a lakókat, az ingatlanfejlesztőt, ha elköltöznének onnan.

Amikor a jog, a bíróság úgy dönt, hogy az orvost, a lakókat, vagy az ingatlanfejlesztőt kár érte, amit (természetes értelemben) a cukrász, a cementgyár, vagy a sertéstelep (is) okozott, akkor már egy jogi döntést hoz. Ez *Ronald Coase* fő állítása: ilyen konfliktusok esetén a jognak azt kell eldöntenie, hogy *kinek a jogát ismeri el*. Az orvos jogát ahhoz, hogy zaj, rezgés és egyéb zavaró tényezők nélkül működtethesse az adott helyen a rendelőjét, vagy a cukrász jogát, hogy a vállalkozását működtesse – és ezzel valamilyen nagyságú akár zajt, rezgést bocsásson ki? A lakók jogát a tiszta, az ingatlanfejlesztőt a nem büdös levegőre, vagy a cementgyár, illetve a sertéstelep működési jogát – és ezzel azt, hogy a levegőt valamilyen mértékben szennyezhesse, valamilyen mértékű bűzt bocsásson ki? Jogok, érdekek ütköznek, amik közül választani kell – ezt a választást pedig a jog és nem a természettudomány teszi meg. Amikor azt mondjuk, hogy az alperes kárt okozott a felperesnek, akkor azt mondjuk, hogy kettőjük joga közül a felperesét védi meg a jogrendszer.

Tudni kell azonban, hogy bárhogyan is dönt a bíróság, azzal valamilyen félnek a *conditio sine qua non* teszt értelmében költséget, kárt okoz: ha máshogy döntene (konkrétan: az ő és nem a vele konfliktusban álló fél jogát, érdekét védené meg), akkor ez a költség nem merülne fel. Ha úgy dönt, hogy megvédi az orvos, a lakók vagy az ingatlanfejlesztő jogát, ezzel a cukrásznak, a cementgyárnak, a sertéstelepnek okoz többletköltséget. Másképp fogalmazva: ha a bíróság úgy dönt, hogy korlátozza a cukrász, a cementgyár, a sertéstelep működését, akkor ezzel az orvos, a környéken lakók, az ingatlanfejlesztő kárt okoznak nekik:– ha nem ott lenne a rendelő, ha nem ott laktának, ha nem ott ruháznának be, akkor nem lenne szükség erre a korlátozásra.

2.2. Felvállalt kár, *come to nuisance*: tőkésülés

Amennyiben megvizsgáljuk fenti konkrét eseteket, akkor azt látjuk, hogy annak megítélésakor, hogy van-e kár, hogy a felperes érdekét védi-e meg a bíróság, attól függött, hogy a két tevékenység közül melyik volt előbb jelen. A konkrét esetben az orvos költözött a cukrász mellé, a befektető annak tudatában kezdett az ingatlan fejlesztésébe, hogy a sertéstelep a szomszédban működik. Röviden úgy fogalmazhatunk: őket nem érte kár, mert az odaköltözéskor felvállalták azt, hogy az adott körülmények között fognak orvosi rendelőt működtetni, az adott körülmények között építik fel az ingatlanokat. Ez az angolszász jogban a felvállalt kár (*come to nuisance*) doktrínája: ha valaki egy adott helyzetről tud, vagy tudnia kellene, és ennek ellenére belekezd a tevékenységbe, akkor kárra nem hivatkozhat.

Tőkésülés. Ami a jogi irodalomban a felvállalt kár (*come to nuisance*) doktrínája, az a joggazdaságtani irodalomban a *tőkésülés*. Azonban ez egyben felhívja a figyelmet a *come to nuisance* mechanikus alkalmazásának veszélyeire is. A tőkésülés elve azt mondja ki, hogy amennyiben valaki relatíve rosszabb körülmények közé helyezi egy tevékenységét, rosszabb területen vásárol ingatlant, akkor ezeket a hátrányokat az eszközök, mindenekelőtt az ingatlan vételárában (vagy bérleti díjában) már érvényesíteni fogja. Csökken a *fizetési hajlandósága*: nem lesz hajlandó ugyanannyit fizetni értük, mint, ha ugyanazt a tevékenységet jobb körülmények között folytathatná. A rendelőért az orvos, a beépíthető területért az ingatlanfejlesztő csak kevesebbet lesz majd hajlandó fizetni. Csak akkor veszi meg az adott ingatlant, ha annak ára az „értékcsökkentő tényező”, vagyis az ismert hatás mellett is megéri a számára. Ebben az értelemben neki nincs is kára: olcsóbban vette az ingatlant.

Információ és kockázat. A tőkésülés elve azonban felhívja a figyelmet egy olyan problémára, amely fölött könnyen átsiklunk: mit jelent az, hogy a *hatás ismert*. Különösen egy olyan körülmény esetén, amely ugyan fennáll adott pillanatban, de megváltozhat az idők során. Érdeemes ezen a ponton bevezetni a *kockázat* fogalmát!

A közgazdaságtan *Frank H. Knight* [1921] óta abból a szempontból, hogy egy jövőbeli eseményről mit tudunk három lehetőséget különít el: a bizonyosságot (biztos eseményt), a kockázatos eseményt és a bizonytalan eseményt. *Biztos esemény* kapcsán tudjuk, hogy egy esemény biztosan bekövetkezik, vagy biztosan elmarad. A valószínűség nyelvén: a bekövetkezés valószínűsége vagy 100% vagy 0%. *Kockázatos esemény* esetén nem tudjuk biztosan, de becsülni tudjuk a bekövetkezés valószínűségét – vagyis az 0 és 100% között lesz. Tegyük azonnal hozzá, hogy az egy ezreléknyi, egy tízezerléknyi esély esetén is csak kockázatról beszélhetünk! Mivel gyakori a félreértés, így érdemes kiemelni, hogy a kockázat nem azt jelenti, hogy vagy nyerünk vagy veszünk. Kockázat akkor is van, ha csak veszthetünk, vagy ha csak nyerhetünk – a kockázat az, hogy nem tudjuk biztosan, hogy sokat vagy keveset. *Bizonytalan esemény* esetén nem tudjuk becsülni a bekövetkezés valószínűségét – csak azt, hogy az vagy bekövetkezik, vagy nem. Fogalmazzuk át a kockázat fogalma alapján az előző „a hatás ismert” kijelentést: amikor valaki belekezd egy adott tevékenységbe, akkor annak kockázatával kell tisztában lennie, vagyis azzal, hogy mi történhet, (körülbelül) milyen eséllyel.

Amennyiben a tudás és a kockázat ezen viszonyát nem vesszük figyelembe, akkor könnyen elkövethetjük az ún. *utólagos bölcsesség hibáját* [hindsight bias]. Ez azt jelenti, hogy *annak tudatában*, hogy egy esemény bekövetkezett tesszük fel a kérdést, hogy nem lehetne-e jobb a helyzet, ha a múltban valaki más döntést hoz. Lássunk erre egy egyszerű példát! Tegyük fel, hogy valaki úgy tudja, hogy egy adott esemény bekövetkezése valószínűsége 99%. Azzal számol tehát, hogy az majdnem biztosan bekövetkezik. Például, az esélyes csapat győzelmi esélye szerinte 99%, és ezért fogad a győzelmükre. Majd az adott esemény nem következik be – nem nyer az esélyes csapat. Bekövetkezett az, aminek csak 1% esélyt adtunk. Rossz lépés volt-e fogadni az esélyesre? Amikor a döntést meg kellett hozni, akkor nyilvánvalóan nem volt az.⁶ Utólag persze könnyű belátni, hogy jobb lett volna nem fogadni. De ez az utólagos bölcsesség hibája: „eső után köpönyeg”, ahogy a közmondás mondja.

Lássunk erre a problémára két magyar jogesetet. Az egyikben a felperesek, amikor ingatlant vásároltak, úgy tudták, hogy az ingatlan melletti vasútvonalat *várhatóan, nagy valószínűséggel* arrébb fogják vinni. Amikor ez húsz év után sem történt meg pereltek, mondván: ők azzal számoltak, hogy a vasutat arrébb telepítik, ennek tudatában vásárolták meg az ingatlanokat, de az nem történt meg.⁷ A másik esetben a vevők annak tudatában vettek egy viszonylag csendes, forgalom nélküli út mellett lakásokat, hogy tudták, hogy egy *várhatóan megépülő* budapesti híd és a közeli autópálya közötti összeköttetést *várhatóan, nagy valószínűséggel* az az út jelenti majd. Amikor a híd megépült, és a forgalom valóban megnőtt, akkor az őket ért kár miatt pert indítottak.

A problémát mindkét esetben az okozza, hogy a vevők nem lehettek biztosak abban, hogy a várt esemény valóban bekövetkezik – számukra a kár bekövetkezése kockázat volt. A vasút esetében úgy számolhattak, hogy annak az esélye, hogy húsz év múlva is jelen lesz ez az őket zavaró körülmény (kár) kicsi, az út esetében azzal számolhattak, hogy annak az esélye, hogy az adott időpontban a forgalom miatti károk jelentkeznek, nagy. De egyik esetben sem

⁶ Pontosabban ez az oddsoktól (a nyeremény nagyságától) függ, de ezzel most nem foglalkozunk.

⁷ A pert az eladó, amely akkoriban még a városi tanács jogutódja, vagyis a helyi önkormányzat ellen indították – tévedésre, illetve megtévesztésre hivatkozva. De a kulcskérdés az volt, hogy a vasútvonal megmaradása jelentette nekik kárt, akik úgy vették az ingatlant, hogy a vasút akkor is ott volt, amikor azt vásárolták.

zárhatták ki annak lehetőségét, illetve nem lehettek biztosak abban, hogy az adott időpontban a kár jelen lesz. Ez a gond a felvállalt kár doktrínájának mechanikus alkalmazásával. Tegyük fel, hogy a „várhatóan, nagy valószínűséggel” kifejezést a vevők mindkét esetben úgy értelmezték, hogy „80% valószínűséggel”. Vagyis az átmenő forgalom megjelenésének, a vasút megszűnésének esélyét 80%-ra becsülték. Jelenti-e az, hogy a vevőket a forgalom, illetve a vasút megmaradása miatt nem érte kár?

Természetesen az átmenő forgalom „benne volt a pakliban”. De tegyük fel most azt is, hogy miközben a „várhatóan, nagy valószínűséggel” a vevők számára azt jelenti (azt várhatjuk el tőlük, hogy úgy értsék), hogy 80% valószínűséggel fog megnőni a forgalom (20% esélye van a projekt elmaradásának, eltolódásának), aközben a valós esély 95% volt. Amikor ők az ingatlanokat megvették, akkor valóban számoltak azzal, hogy a forgalom megnő – számoltak vele: 80% esélyt adtak neki. Ez a káresély tőkésült, emiatt, ennyivel csökkent a fizetési hajlandóságuk. De a valós esély 15% ponttal magasabb volt! Vagyis túlzottan optimistán vásároltak, túl magasra becsülték az ingatlan értékét – és ennyiben őket igenis kár érte.

Természetesen ebben az értelemben a kár, pontosabban a fel nem vállalt kár meglehetősen nehezen becsülhető, bizonyítható: egyrészt tudni kéne, hogy valójában mennyire becsülték, mennyire kellett volna becsülniük az ingatlanvásárláskor a forgalomnövekedés esélyét. Másrészt tudni kéne, hogy ehhez képest valójában mekkora volt annak esélye. Harmadrészt tudni kéne, hogy mennyivel változott volna a vevők fizetési hajlandósága, ha a valós valószínűséggel számolnak. Végül ezt a sok évvel ezelőtti értékkülönbséget kellene valahogy mai értékben kifejezni – ennyi kár érte a vevőket.⁸ Ez persze lehetetlen vállalkozás, de azt biztosan állíthatjuk, hogy ez az érték szinte biztosan nem nulla (mondván, hogy „benne volt a pakliban”). De nem is a zavaró tényező megléte miatti teljes mai értékcsökkenés. Utóbbi csak akkor lenne jó becslés, ha úgy gondolnánk, hogy az adott esemény, zavaró tényező bekövetkezésével a tevékenység megkezdésekor, az ingatlan megvásárlásakor *nem kellett számolni* – annak esélye nulla volt. Kimondhatjuk: amikor a bíróság ennek alapján számol, akkor szinte biztosan az utólagos bölcsesség hibájába esik. (Helytakarékoság miatt a vasúti példa, hasonló elvek szerinti megoldása az olvasóra marad.)

3. Reparációs elv – biztosítás és egyéb alternatívák

Miután láttuk, hogy komoly jogi problémát okoz már annak eldöntése is, hogy ki a károsult, akit a reparációs elve szerint kompenzálni kell, érdemes megfontolni a második kérdést: miért éppen a kártérítési rendszer segítségével kellene őt kompenzálni. A jogi irodalom sok a kártérítésen kívüli megoldást ismer arra, hogy a kárt ne a károsult viselje, számára azt valaki megtérítse. Ezen rendszerek közül csak az egyik a kártérítési rendszer. A mostani fejezetben csak a két a joggazdaságtan számára legfontosabb rendszerrel a biztosítással, és az általában (állami vagy társadalombiztosítási) kártalanítási rendszerrel kombinált ún. no fault rendszerekkel foglalkozik.

⁸ És végül azt is figyelembe kell venni, hogy általában nem fizetünk annyit egy-egy dologért, amennyi a fizetési hajlandóságunk, vagyis a maximumot, amennyit egyébként hajlandóak lennénk, hanem csak annál kevesebbet. Vagyis igazából azt kellene meghatározni, hogy a valóban kifizetett összeghez képest mennyivel ért volna vevők számára kevesebbet az ingatlan, ha a valós valószínűséget ismerik.

3.1. Biztosítás joggazdaságtani alapjai

A biztosítás egy olyan szerződés, amelyben a biztosított a kockázatától (részben) megszabadul, azt egy biztosítási díjért cserébe a biztosító veszi át: utóbbi vállalja, hogy kár esetén kompenzálja a károsultat. Reparál. És egyben átvállalja a kockázatot.

A biztosítás két formában jelenhet meg a kártérítés kapcsán, mint károsulti biztosítás és mint felelősségbiztosítás. Most a károsulti biztosítást elemezzük. A károsulti biztosítás alapsémája szerint a károsult kárát a biztosító téríti meg, a közöttük fennálló biztosítási szerződés alapján, és a korábban fizetett biztosítási díjért cserébe. Az alperest ezután a biztosító perli. Mivel a biztosító számára a kifizetett összeg fedezetét, megtérülését (részben) nem a kártérítés, hanem a biztosítási díj fedezi, így az ő helyzetét, *első ránézésre*, reparálni nem kell. Vagyis a reparációs funkció kiesik.

Biztosítási díj. A rendszer működésének alapvető összefüggése viszonylag könnyen megérthető. Tegyük fel, hogy van 1% esélyünk arra, hogy elveszítsünk egy tízmilliós értéket. Ha a biztosító teljes biztosítást ajánl, akkor definíció szerint az történik (ez a teljes biztosítás jelentése), hogy felvállalja hajlandó 100.000-ért (valamivel többért) biztosítani minket: kár esetén fizet nekünk tízmilliót. Reparál. Cserébe ezért biztosítási díjat kér. Ha megkötjük vele ezt a szerződés, akkor a biztosított kockázata eltűnik: mindenképpen 100.000-t kell fizetnünk, cserébe a kár esetén járó kompenzációért. Ha van baj, ha nincs, ugyanannyi a vagyonunk. Ha az ember nem szereti a kockázatot, vagyis kockázatkerülő, akkor ezt a 100.000-es ajánlatot el fogja fogadni.

Felmerül a kérdés, hogy a biztosítónak miért éri meg ezt a kockázat átvállalni. A válasz: ha ő kellően sok hozzánk hasonló emberrel köt szerződést, akkor – bizonyos feltételek között – a kockázat eltűnik. Tegyük fel, hogy ő 10.000 hasonló embert talál. Mindegyiküktől beszedi a 100.000-t (valamivel többet). Ez ugye egymilliárd (valamivel több). És az előzőek értelmében igaz az, hogy 1% a kár esélye, akkor a 10.000 emberből várhatóan 100-at ér majd kár, nekik kell kifizetni a tízmilliót. Ez ismét egymilliárd. Mivel kellően sok ügyfele van, így ő számolhat úgy, hogy az egymilliárdos (valamivel magasabb) bevételével szemben várhatóan egymilliárdos kiadás áll. Neki tehát nincs kockázata. Pontosabban: lényegesen kisebb, mint nekünk. Ő ugyanis sok egymástól független ügyfél kockázatát kapcsolta össze – és amikor az egyik ügyfelét baleset éri, akkor a többiek befizetéseiből fedezni tudja a kompenzációját. A közgazdaságtan nyelvén: diverzifikálta (összegyűjtötte és a felek között szétterítette) a kockázatot.

A kockázatkerülő ember hajlandó fizetni a biztosításért. Valamivel többet is, mint 100.000. Emiatt működhet a biztosító. Gondoljuk el, ha csak 100.000-t kérne, akkor a bevétele épp a kárkiadásokat fedezné. A működésére (azokra az emberekre, szoftverekre, infrastruktúrára, amely lehetővé teszi, hogy az ügyfelekkel szerződjenek, beszédjék, kifizessék a pénzeket, stb.) nem maradna egy vasa sem. Ezért neki a kárt fedező 100.000-et meghaladó díjat kell kérnie. A kockázatkerülő ember ezt a felárat – amíg nem ésszerűtlenül magas – hajlandó is megfizetni. Vagyis a biztosítási szerződéssel mindkét fél jól jár. Azt a biztosítási díjat, amit a potenciális károsult még éppen hajlandó megfizetni, *egyenértékes biztosítási díj*nek nevezzük.⁹ Ez az az összeg, amelyet hajlandóak vagyunk ex ante, a kár bekövetkezése előtt fizetni azért, hogy ne érjen bennünket kár.

⁹ A közgazdaságtan biztos egyenértékesnek nevezi azt az összeget, amit ha a kockázatkerülő ember biztosan élvezhet, akkor ugyanolyan jó helyzetben van, mintha az adott kockázatnak kitenné magát. A kár bekövetkezése nélküli helyzet és ezen biztos egyenértékes közötti különbség az a biztosítási díj, amit a kockázatkerülő biztosított hajlandó megfizetni. A kavarodások elkerülése érdekében, ezt az összeget fogjuk egyenértékes biztosítási díjnek nevezni.

Reparáció és engedményezés. A biztosító tehát alapvetően a biztosítottak befizetéseiből fedezi a saját költségeit. Mi szükség akkor arra, hogy ő az alperestől kártérítést kapjon? Mi értelme, hogy a magyar jog törvényi engedményesként definiálja a biztosítót: ő indíthat pert? Nincs ugyan pontos adatunk, de azt mindenképpen kijelenthetjük, hogy napjainkban a magyar kártérítési perek jó részét is biztosítók, vagy maga a társadalombiztosítás indítja – ők a felperesek. Vegyük észre: ezen perek esetén, ha valaki a reparáció érvére hivatkozna, akkor azt kellene állítania, hogy a biztosítót, illetve a társadalombiztosítót érte kár – ő az, akinek a kártérítést végül megfizetnék. Csakhogy a biztosítót elvileg nem éri kár: a kifizetéseit a befolyó biztosítási díjból fedezi. Inkább azt kérdezhetnénk, hogy a közvetlen károsult nem szenved-e kárt, még akkor is, ha a biztosító kompenzálta: azért volt kénytelen biztosítást kötni, a biztosítási díjat fizetni, mert a potenciális károkozó a kár veszélyének tette ki – ha nincs kárveszély, akkor biztosításra sem lett volna szüksége.

A jog választát (vagyis, hogy nem tekintjük inntől jogosnak azt, hogy a károsult kártérítésért perel, illetve, hogy a biztosító perelhet) akkor érthetjük meg, ha átgondoljuk, hogy milyen eredményre vezet mindez a biztosítási piacon. Induljunk ki abból, hogy a biztosítók érdeke a piac minél nagyobb részét megszerezni, hiszen minden szerződésen (ha nem nagyon bután működnek) nyereségük van, illetve minden szerződés növeli az előbb látott diverzifikációt. Az egyszerűség kedvéért tegyük fel, hogy kezdetben a biztosítóknak nincs joguk perelni kártérítésért, de a jogrendszer úgy változik, hogy megengedi azt. A törvényi változás nyomán megnő a biztosítók bevétele. Vélhetően lesz legalább egy olyan biztosító, amelyik elkezd csökkenti a biztosítási díját, hiszen ezzel átcsábíthat magához biztosítottakat. A befolyó kártérítési bevétel fedezi a biztosítási díj kiesését. Ha ezt egy biztosító megteszi, akkor erre a többi is kénytelen reagálni, különben elveszítik az ügyfeleiket. Ideális esetben (ún. *tökéletes piacon*) ez az árcsökkentő hatás egész addig folyik, amíg a biztosítók kieső díjbevétele egyenlő nem lesz a kártérítésként (várhatóan) befolyó összeggel. De, ha eddig nem is jutunk el, az akkor is igaz, hogy hosszabb távon az engedményezés miatt csökken a biztosítási díj. A kártérítés hatása tehát elsősorban a biztosítási díj csökkentése.

Biztosítási piaci kudarcok. A károsulti biztosítás terjedése tehát kiemeli a polgári jogi felelősség jogpolitikai céljai közül a reparációt, az a biztosító és a károsult közötti szerződés alapján történik meg. Tegyük hozzá: amennyiben a károsult ilyen szerződéssel nem rendelkezik, és valóban a kárának megtérülése a tét, akkor felmerülhet a kérdés, hogy nem volt-e tőle elvárható, hogy biztosítási szerződést kötve a saját reparációjáról előre gondoskodjon. Ha pedig elvárható volt, akkor végső soron az alperesen azt kéri számon, hogy ő korábban nem kötött biztosítást. Mikor elvárható azonban a felperestől, hogy biztosítási szerződést kössön? Nem mindig teheti ugyanis ezt meg. Vannak károk, amelyekre nem lehet biztosítást kötni. A biztosítási piaci kudarcok modellje azt mutatja meg, hogy melyek ezek. Ezek azok a területek amelyeken a (piaci alapú) biztosítás nem tud reparációt nyújtani.

Az előbb látott példában abból indultunk ki, hogy a biztosító hajlandó teljes biztosítást adni: kifizetni a tízmilliót, ha tízmillió kár ér minket. Ilyen teljes biztosítás azonban az életben meglehetősen ritka. A biztosító szinte mindig megkövetel valamiféle „önrészt”, nem fizeti ki a teljes kárt. Ez az ún. *biztosítási piaci kudarcok* – pontosabban azok közül kettő a morális kockázat és a kontraszelekció – miatt van. A biztosítási piaci kudarcok lényege, hogy vannak olyan kockázatok, amelyek ellen nem lehet biztosítást kötni. A biztosítás működésének ugyanis öt fontos feltétele van, ha ezek közül valamelyik nem teljesül, akkor az adott kockázat ellen nem kínálnak biztosítást a piaci biztosítók. Lássuk ezt az öt feltételt!

(i) A bekövetkezés valószínűségét becsülni kell tudni. Például hiába tudjuk, hogy a közeljövőben valószínűleg lesznek új, eddig nem ismert betegségek, mivel ezek valószínűségét, várható kezelési módját, költségét sem ismerjük, így olyan hosszú távú

biztosítást, amely ezen ma még nem ismert betegségek kezelését is fedezné, nem tudunk kötni. Ilyen értelemben tehát a biztosítás nem léphet a kártérítés helyébe az olyan esetekben, amikor valakit egy újonnan megjelent betegséggel (például a hetvenes években HÍV-vírussal) egy egészségügyi vizsgálat során fertőznek meg a felperesek.

(ii) A bekövetkezés valószínűsége nem lehet „majdnem biztos” – matematikailag a valószínűség nem lehet közel 100%-hoz. Ekkor ugyanis azt a többletet, amit az előbb láttunk, amely a biztosító működéséhez az egyszerű kárfedezetet túl szükséges, nem lehet érvényesíteni, hiszen a biztosítási díj nagyobb lenne, mint a kár. Nyilvánvaló, hogy senki nem fizetne mondjuk 11 milliót, azért, hogy egy majdnem biztos kár esetén kapjon tízmilliót.

(iii) A kockázatoknak függetlennek kell lenniük egymástól. Az nem elég, hogy tudjuk, hogy mekkora a bekövetkezés valószínűsége, az is szükséges, hogy egy-egy évben a bevétel fedezze a kiadást. Például, ha a bekövetkezés esélye 1%, de ez azt jelenti, hogy százévente egyszer van egy olyan év, amikor mindenki kárt szenved, a többi 99-ben pedig senki, akkor abban az egy évben a biztosító bevételei nem fedezik a kiadásait. (Jegyezzük meg, hogy a biztosítási piacon egyre inkább elterjedt ún. *viszontbiztosítások*, amelyeket biztosítók kötnek egymással és pont az ilyen problémák kezelésére szolgálnak: az ilyen kiugróan rossz években a többi biztosító „megsegíti” a gondba került biztosítót – cserébe azért, hogy a jó években ő fizet be. Ugyanolyan biztosítást kötnek ők egymással, mint mi velük.)

(iv) A biztosítónak kezelnie kell tudni a *morális kockázatot*. Morális kockázat alatt azt értjük, hogy a biztosított tudva azt, hogy a kárát úgymint megtérítik, kevésbé lesz óvatos, növelve ezzel a kár bekövetkezésének esélyét. A biztosító a morális kockázatot többféle módon kezelheti. Ez például az egyik oka, hogy nem nyújt teljes kártérítést, önrészt követel, vagy bizonyos károkat nem térít meg. Ha így tesz a biztosított máris nagyobb költséggel néz szembe, ha növeli a kockázatot. De kötheti a biztosítást szigorú magatartási előírásokhoz is: előírja például, hogy milyen biztonsági berendezéseket kell felszerelni.

(v) Ki kell iktatni, csökkenteni kell a *kontraszelekció* problémáját is. Ennek lényege: ha mindenki – valós kockázatától függetlenül – átlagos biztosítási díjért tud csak biztosítást kötni, akkor azok, akiknek jó, vagyis alacsony a kockázatuk, nem lesznek hajlandók arra. Azonban a biztosító felismeri, hogy neki csak a magas kockázatúak maradtak, és emiatt nem is szabhat átlagos díjat. Az akkor lenne csak kifizetődő, ha mindenki, a jók is megkötnék azt (az átlagban ők is benne vannak). Emelnie kell a díjat, ami miatt a viszonylag jobb kockázatúak ismét kiléphetnek: ők ezen az áron már nem kötnek biztosítást. A folyamat folytatódhat, és végül csak a nagyon rossz kockázatúak maradnak benn – míg a többség biztosítás nélkül marad. A kontraszelekció ellen a biztosító akkor tud védekezni, ha valamiképpen megismerheti, hogy a biztosítottaknak milyen a kockázatuk – pontosabban, hogy ők mit gondolnak erről. Megteheti ezt közvetlenül – például (gépjármű-biztosítás esetén) a korábbi baleseti statisztikáikat vizsgálva vagy (egészségbiztosítás esetén) előzetes orvosi vizsgálatokhoz kötve a biztosításkötést. De megteheti közvetve is, amikor olyan biztosítási csomagokat ajánl fel, amelyek a jobb kockázatúak számára kifizetődő, de a rosszabbak számára nem. Ha sikerül ilyen konstrukciót kitalálnia, akkor megindul az ún. *önszelekciós* vagy *szűrési mechanizmus* – amelynek végeredménye az ún. szeparált egyensúly, vagyis a különböző kockázatú csoportok szétválnak. Tipikus megoldás például az, ha a biztosító két (vagy) több csomagot ajánl: (i) egy alacsonyabb díjért köthetőt, amely azonban nem nyújt teljes biztosítást, magas önrészt kér és (ii) egy drágább, de teljes biztosítást kínálót. Ha jól sikerül az árakat és az önrészt kalibrálni, akkor az előbbit az alacsonyabb kockázatúak, a másodikat a magas kockázatúak választják majd.

Károsulti biztosítás és prevenció. Ha tehát a károsulti biztosítás terjed, akkor tehát kevésbé kell a jognak a kártérítés reparációs funkciójával törődnie, koncentrálna a prevencióra. Csakhogy egyes biztosítási technikák ezt is megnehezítik. A kártérítési rendszer alapja

ugyanis az, hogy a károsult, a felperes beperli a károkozót, az alperest. Erre azonban nem mindig kerül sor. A polgári per nem egyszerű, nem költségmentes, és az ezzel járó költségek visszatartathatnak a perindítástól. A biztosítók megjelenése miatt azonban változik az, hogy hány esetben indul per. Két – ellentétes – hatást azonosíthatunk.

Egyrészt, a biztosítók megjelenése miatt nő a kártérítési igények valószínűsége. Az ok egyszerű: míg a konkrét károsult számára egy per haszna, hozama csak annyi, hogy megtérül a kára (esetleg az az erkölcsi elégtétel, hogy a másikat a bíróság „elítéli” – ha tetszik a bosszú), addig a biztosító számára egy-egy ilyen per kifejezetten azért is érdekes, hogy a továbbiakban kevesebb kár keletkezzen, neki kevesebb esetben kelljen hasonlóképp eljárnia. Vagyis a biztosító a prevenció hatására is figyel, olyankor is perel, amikor a károsult nem tenné.

Másrészt viszont, ha a biztosítás nem teljes, akkor mindkét fél, mind a biztosító, mind a károsult érdekeltsége csökken. Tegyük fel, hogy az előbbi tízmilliós kárt a biztosítási szerződésben a két fél egyenlően osztotta meg. Ekkor mind a ketten ötmillióért perelhetnek. Feltehető, hogy a bírósági eljárással járó kellemetlenségeik nem csökkennek a felére – még, ha együtt lépnek is fel a bíróságon. Vagyis miközben a per hozama a felére esik vissza, a költségei nem csökkennek ugyanilyen értékben: végső soron lehet, hogy olyan kereseteket nem adnak be, amelyek pedig elindulnának, ha valamelyiküknek a teljes kárt magának kellett volna finanszíroznia.

3.2. *No fault* rendszerek: a kártérítésen túl

Az elmúlt évtizedekben több jogrendszerben tettek kísérletet arra, hogy a klasszikus kártérítési rendszereket ún. *no fault* rendszerekkel váltsák fel. Ezek alapja az, hogy normális kár megtérítéséért a károsult nem fordulhat a károkozó ellen. Ezen belül azonban több formájuk ismert.

Típusai. A *tiszta no fault* rendszerben a károsult nem kaphat kártérítést a károkozótól, ezt a fajta kártérítési igényt a jogrendszer nem ismeri el. A *vegyes rendszerben* erre csak bizonyos összegig nincs lehetőség, amennyiben azonban a kár ezt a szintet meghaladja, akkor az a fölötti részért lehet kártérítési igényt bejelenteni.

A *no fault* rendszer egy implicit (vagy időnként explicit) biztosítási modell. E tekintetben három ideáltípust különböztethetünk meg: (i) van, ahol a biztosítás nem kötelező, de lehetséges; (ii) van, ahol kötelező; és (iii) van, ahol kifejezetten társadalombiztosítási vagy költségvetési fedezet van az ilyen módon a kártérítési rendszerben nem kezelt károkra. Hangsúlyozzuk ki: ahol a biztosítás nem kötelező ott is lehetőség van biztosítást kötni! Nem csak jogi, hanem gyakorlati lehetőség is: az adott biztosítást nem akadályozzák az előbb látott biztosítási piaci kudarcok – vagyis a potenciális károsultak biztosítás révén fedezhetik a káraikat.

Ilyen *no fault* rendszereket általában autóbalesetek esetére építettek ki. Ez történt az Egyesült Államok több tagállamban (itt általában a vegyes rendszert vezették be), Quebecben és Észak-Ausztráliában.¹⁰ megjelennek azonban más területeken is: mindenekelőtt a munkahelyi balesetek és a termékfelelősség területén. A legismertebb példa pedig Új-Zélandé, ahol hat költségvetési alapot hoztak létre a különböző kártípusok fedezésére: (i) munkahelyi (munkával összefüggő) balesetek; (ii) nem munkával összefüggő (otthoni, sport, stb.) balesetek; (iii) nem foglalkoztatottak balesetei¹¹; (iv) autóbalesetek¹²; (v) a munkahelyi

¹⁰ Fiore [2009] p. 408

¹¹ Ennek a szétválasztását természetesen a finanszírozás indokolja: az előző kategória fedezete egy a bérekre kivetett adó társadalombiztosítási járulék), ezt általános adókból fedezik.

balesetek folyamánai [subsequent work injuries]; és (vi) egészségügyi károk, egészségügyi ellátásokból fakadó károk [medical injuries].

A rendszer előnyei. A kártérítési rendszer ilyen kizorításának legtöbbet emlegetett előnye az adminisztrációs megtakarítás. No fault rendszerben nincs szükség pereskedésre. A reparációs célt könnyebben el lehet érni: nő a károsult esélye arra, hogy megtérüljön az elismert kára. Kártérítési rendszerben ugyanis, mint láttuk, a károsult időnként nem indít pert – itt azonban erre nincs szükség: az is kompenzációhoz jut, akit kártérítés esetén a perköltség ettől visszatartana.

Ugyanakkor nem feledkezhetünk el arról sem, hogy ebben az esetben viszont a károk fedezetét végső soron maguk a potenciális károsultak adják össze: ők fizetik meg biztosítási díjként (vagy társadalombiztosítási járulékként, adóként) azt. A no fault rendszer mellett érvelők (például Caldwell [1977], Zuckerman, et al [1990], McEwin [2000]) erről nem feledkeznek el, elismerik ezt a költséget, az adó- vagy járulékemelés szükségességét. Állításuk azonban az, hogy ez még mindig olcsóbb, mint a felelősségbiztosítás. Érvelésük szerint, a potenciális károsultak, áldozatok által a saját kárukra kötött biztosítás díja általában alacsonyabb, mint a felelősségbiztosításé. Látszik: felteszik, hogy kártérítési felelőség esetén a potenciális károkozók felelősségbiztosítást kötnének, ezért ezt a két biztosítást érdemes összevetni – és ez az összevetés a károsulti biztosítás (az áldozat által kötött biztosítás) javára szól.

A rendszer hátrányai. A no fault rendszerekkel szembeni egyik legfontosabb kritika épp az, hogy egyoldalúan csak a reparációs célra koncentrálnak – a prevenció elve kiveszik. Mint *Karine Fiore* jelzi, az új-zélandi rendszer kiépítése után azonnal megjelentek a munkaadói panaszok a jelentősen megnőtt balesetszám miatt. (Fiore [2009] p. 415) A kár biztos megtérülése a károsult oldalán ugyanis morális kockázatot jelent: lényegesen csökken az ösztönzője a kár megelőzésére. Másrészt a károkozó is elveszítheti az érdekeltégét a megelőzésben: amennyiben a biztosító jó eséllyel nem indít pert ellene – ami sok esetben így van –, akkor a kár nem jelent neki többletköltséget. Mint *Michael J. Trebilcock* megállapítja: „[a no fault rendszer] azt tételezi fel – mindenféle bizonyítékok nélkül –, hogy gazdasági ösztönzők nem hatnak az egyéni magatartásra.” (Trebilcock [1989] p. 59)

4. Prevenció hatás – előírások, büntetések, felelősségbiztosítás

A kártérítési jognak tehát komoly alternatívái vannak, ha azt a kérdést tesszük fel, hogy milyen módon és ki kompenzálja a károsultat az őt ért kárért. Ugyanakkor komoly alternatívái vannak akkor is, ha a kérdés az, hogy milyen módszerrel gyakorolhatunk nyomást a felekre az elővigyázatosság érdekében, hogy ne nőjön túlzottan a káresemények száma. A legfontosabbak ezek közül az előírások, a büntetések és a felelősségbiztosítás. *Előírások* alatt azt fogjuk érteni, hogy a jogrend nem (csak) akkor szankcionál, ha valaki kárt okoz, hanem eleve megtilt bizonyos veszélyesnek tekinthető tevékenységeket. *Büntetésről* akkor beszélünk, ha a szankció meghaladja a teljes kárt. Teljes kár alatt a *teljes kártérítés* közgazdaságtani fogalmát értve: a kártérítés akkor teljes, ha a kapott összeg minden olyan hátrányért kárpótolja a vesztes felet, ami őt érte (akár vagyoni, akár nem vagyoni ez a veszteség). Vagyis, ha a kártérítés teljes, akkor a károsultnak mindegy, hogy (i) nem szenved kárt, vagy (ii) szenved-e ugyan kárt, de megkapja ezt az összeget.¹³ *Felelősségbiztosítás* alatt pedig azt értjük, hogy valaki más, tipikusan egy biztosító (de például a munkavállalók,

¹² Ennek fedezete egy az autósokra kivetett éves „jogosítványdíj” és az üzemanyag árába épített adó.

¹³ Azt a kérdést, hogy ez a kártérítés lehetséges-e, különösen a nem vagyoni károk esetében, vagy – közgazdasági nyelven – a kompenzációhoz szükséges kártérítés végtelen nagy lenne, itt helyhiány miatt nem tárgyaljuk.

megbízottak által okozott kár esetén a munkaadó, megbízó), a közöttük fennálló szerződéses viszony alapján megfizeti a kártérítést.

4.1. Előírások

Előírások többféle formában jelennek meg a jogrendszerben. Mint a bevezetőben láttuk PTK a 6:523§-ában maga a deliktuális felelősség is tartalmaz egy általános felhatalmazást, a potenciálisan kárt okozó tevékenységek – a veszélyeztetett kérésére történő – bírósági korlátozására. De megjelenik hasonló korlátozási lehetőség a jogrendben máshogyan is – például a szomszédjogok védelmekor. Az előírások nagy rész azonban tételes előírás – gondoljunk csak a különböző speciális biztonsági, technológiai előírásokra a környezetvédelemtől, a fogyasztóvédelmen, a munkavédelmen keresztül, a KRESZ-ig.

Az előírások hatásainak megértéséhez induljunk ki a 1.2. alfejezetben látott jogesetekből. Azok esetében különböző döntések születtek. A kérdés ugyanis nem csak az, hogy kinek a jogát védje meg a jogrendszer, hanem az is, hogy ezt mi módon tegye. A cukrász jogát úgy védte meg, hogy lehetővé tette a számára a további háborítatlan működést – és ezzel az orvos volt kénytelen alkalmazkodni (elköltözni, vagy védekezni). A cementgyár esetében hasonlóképp: továbbra is működhetett, kártérítést sem kellett fizetnie. A sertéstelep esetében ezzel szemben az történt, hogy a bíróság előírta, hogy el kell költöznie, de az ingatlanfejlesztővel megtérítette a költözés költségeit. Ez persze közel sem az összes lehetséges megoldás. Ha logikailag végiggondoljuk, hogy a bíróság milyen döntésre juthat, akkor négy lehetőség közül választhatunk:

- az alperest a tevékenység beszüntetésére (illetve bizonyos óvintézkedések megtételére) kötelezi – a felperesnek a múltban okozott károkat pedig megfizetési vele.
- az alperest a tevékenység beszüntetésére (illetve bizonyos óvintézkedések megtételére) kötelezi, de az emiatti költségeit megtéríti a felperessel – ez történt a sertéstelep ügyében,
- az alperes működhet tovább helyben, változatlan formában – ez történt a cukrász és a cementgyár esetében, és
- az alperes működhet tovább helyben, változatlan formában, de megköveteli, hogy a felperesnek okozott károkat (a múltbelieket is és a jövőbelieket is) fizesse meg.

Tulajdoni és felelősségi védelem megkülönböztetése. A joggazdaságtani irodalomban a fenti alternatívák csoportosítására *Guido Calabresi* és *Douglas A. Malamed* klasszikus munkája (Calabresi – Malamed [1972/1984]) óta bevett a tulajdoni és a felelősségi vagy kártérítési védelem közötti megkülönböztetés. *Tulajdoni védelem* esetén a jogrendszer a jogosult érdekeinek, jogainak védelmében valamilyen magatartást (vagy tűrést) ír elő a kötelezett számára. Ez tehát az általunk most előírásnak nevezett módszer. *Kártérítési, felelősségi védelem* esetén ilyen közvetlen előírás nincs: a jog elvárása csak az, hogy aki megsérti más jogát, az az ebből fakadó kárt fizesse meg. A konkrét esetben a cukrász és a cementgyár tulajdoni védelmet kapott (az orvost és a lakókat a kellemetlenség eltűrésére kötelezték), míg a sertéstelep – végső soron – kártérítési védelemben részesült.

A két megoldás magatartási hatásait elemezve a joggazdaságtan elsősorban arra helyezi a hangsúlyt, hogy a sértett és a károkozó közötti az előzetes kommunikáció lehetséges, illetve jogilag megengedett-e: képesek-e kölcsönösen előnyös megegyezéseket kötni. Az, hogy a két szabály, a két jogvédelmi forma közül melyiket mikor érdemes alkalmazni, elsősorban – de nem kizárólag – ezen múlik.

Mielőtt azonban ennek elemzésére rátérnénk ki kell térni arra, hogy szemben az eddigiekkel, most normatív elemzést fogunk végezni: arra keressük a választ, hogy a joggazdaságtan

szerint melyiket mikor *érdemes* alkalmazni. Ehhez meg kell határozni, hogy mit ért ez az irodalom a normatív kérdésen.

Normatív elemzés: hatékonyság problémája. A normatív joggazdaságtan (elsősorban) azt a megoldást keresi, amely növeli a társadalmi hatékonyságot. A társadalmi hatékonyságot pedig – első megfogalmazója, a *Wilfredo Pareto* előtt tisztelegve – *Pareto-javulásnak* nevezi: egy döntés – legyen szó politikai, törvényhozói, vállalati, egyéni, vagy éppen bírói döntésről – akkor növeli a hatékonyságot, ha úgy hozza jobb helyzetbe az emberek egy csoportját, vagy akár csak egyetlen embert, hogy senkinek a helyzetét nem rontja.

Elsőre úgy tűnik, hogy ilyen döntésre a most elemzett esetekben a bíróság nem képes: valakinek többletköltséget jelent a döntése – vagy az orvos, vagy a cukrász költségeket kénytelen viselni. Ezekre a helyzetekre a közgazdaságtan egy másik társadalmi hatékonyság-fogalmat dolgozott ki, szintén a megalkotóiról *Nicholas Kaldorról* (Káldor Miklósról) és *John Hicksről* Kaldor-Hicks elvnek elnevezve: egy döntés akkor hatékony, ha azok, akik a döntésen nyernek, a nyereségükből képesek lennének kompenzálni a veszteseket. Általában ez az elvárás egyet jelent azzal, hogy a nyertesek nyerjenek többet, kerüljenek el nagyobb többletköltséget, mint amivel a vesztesek költsége nő: a győzteseknek a megnyert dolog, jog érjen többet, mint amennyit a veszteseknek az elvesztett dolog, jog ér. Még konkrétabban: *Ronald Coase* cikkének címe arra utal, hogy a társadalmi hatékonyság azt követeli, hogy a konfliktusos helyzet olyan megoldását válasszuk, amikor az változtatja meg a magatartását, akinek az kisebb költséget okoz – ekkor lesz a társadalmi költség minimális.

Normatív elemzés, ha a felek közötti kooperáció lehetséges – alacsony tranzakciós költségek. Induljunk ki az ún. *Coase-tételből!* Eszerint, ha a tranzakciós költség alacsony, akkor a felek közötti tranzakció, csere, szerződés, együttműködés mindig kölcsönösen előnyös lesz – vagyis vesztese nincs, viszont mindkét fél nyer. Ez tehát Pareto-javítás. A tételben kulcsszerepet játszó, tranzakciós költség alatt most elegendő egyszerűen azokat a problémákat érteni, amelyek miatt egy kölcsönösen előnyös tranzakció meghiúsulhat.¹⁴

		Kit véd az előírás?	
		Alperest	Felperest
Kinek kisebb a költség?	Alperesé	Megállapodás (a felperes fizet az alperesnek, hogy mondjon le a tevékenység folytatásáról)	Nincs megállapodás (az alperes nem folytathatja a tevékenységét)
	Felperesé	Nincs megállapodás (az alperes folytathatja a tevékenységét)	Megállapodás (az alperes fizet a felperesnek azért, hogy engedje, hogy folytassa a tevékenységét)

1. ábra: A konfliktus feloldásának tárgyalásos módjai egy az alperes tevékenységének megtiltása érdekében indított per után

Tegyük fel, hogy a jog a cukrász működési jogát védi! Ha ez tiszta, akkor a felek elkezdhetnének egymással egyezkedni. Például az orvos mondhatja azt, hogy hajlandó ellenszolgáltatásokat nyújtani azért, hogy a cukrász mégis elköltöztesse, vagy legalább hangszigetelje az üzemét. Ha a kölcsönösen előnyös tranzakciót nem akadályozza semmi, akkor ez a megállapodás akkor és csak akkor jön létre, ha a cukrász számára ennek költsége alacsonyabb, mint amennyi kárt az orvosnak okoz. Ekkor ugyanis lesz olyan ellenszolgáltatás, lesz olyan összeg, amit az orvos hajlandó lesz kifizetni (mert kisebb, mint a zaj miatti költség) és amelyért cserébe a cukrász hajlandó lesz beszüntetni a zajt, a rezgést

¹⁴ A tranzakciós költség lehetséges értelmezéseiről lásd Allen [2000], Bartus – Szalai [2012] pp. 58-68

(mert magasabb összeget kap, mint amekkora költséget ez neki okoz.) És fordítva: ha a megállapodás nem jön létre, az azt jelzi, hogy a cukrásznak nagyobb költség a védekezés, mint amekkora költséget ezzel az orvosnak okoz. Ugyanezt a logikát végigkövethetjük akkor is, ha a jog az orvos oldalán áll. Ha a cukrásznak nagyobb haszna lenne a háborítatlan üzemelésből, mint amennyi költséggel a zaj az orvosnak jár, akkor megállapodnak arról, hogy fizet az orvosnak és működik tovább. Ha az orvosnak jelentene nagyobb többletköltséget elviselni a zajt, vagy védekezni ellene, esetleg elköltözni, akkor nem lesz megállapodás. A négy lehetséges esetet az 1. ábra mutatja.

A Coase-tétel szerint tehát, ha a kölcsönösen előnyös megállapodást nem akadályozza semmi, akkor a társadalmi hatékonyságot a felek közötti tranzakciók révén el lehet érni. Az ún. „coasiánus álláspont” szerint a jogrendszer feladata annyi, hogy előírások révén definiálja, hogy – megállapodás hiányában – kinek mit kell tennie, kinek mit kell elviselnie. Másrészt persze a tranzakciós költséget is csökkentenie kell a szerződési jog megfelelő kialakításával, a megállapodások útjában álló problémákat ki kell iktatnia. Érdemes azonban felhívni a figyelmet itt arra is, hogy a tranzakciós költség egyik legfontosabb formája (a megállapodást gátló egyik legfontosabb tényező) maga a jogrendszer tiltása, vagyis, ha bizonyos esetekben nem engedjük meg a jogosult félnek azt, hogy érvényes megállapodást kössön arról, hogy jogairól lemond.¹⁵

Normatív elemzés, ha a felek közötti kooperáció nem lehetséges – magas tranzakciós költségek. Bár az előző álláspontot az irodalom coasiánusnak nevezi¹⁶, de Coase munkájának lényege éppen az, hogy felhívja a figyelmet arra, hogy a tranzakciós költségek soha nem csökkenthetőek teljesen, a felek közötti kooperáció soha nem problémamentes, vagyis attól, hogy egy megállapodás kölcsönösen előnyös lenne nem következik, hogy az mindig létre is jön. Coase éppen a második helyzet, vagyis a magas tranzakciós költségek esetét elemezte.

Amennyiben azt gondoljuk, hogy a tranzakciós költség magas, akkor a joggazdaságtan normatív kérdése az, hogy mekkora költséggel jár a kötelezett számára a bírósági ítélet teljesítése. Mint Coase kimutatja, a hatékonyság azt követeli, hogy annak a javára döntsünk, akinek a számára ez a költség kisebb lenne. Egyszerűbben: ha az orvos könnyebben elköltözik, könnyebben szigeteli a rendelőjét, vagy más technikával olcsóbban csökkenti a zaj miatti költségét, mint amennyiért a cukrász elköltözhet, vagy a zajt csökkenteni tudja, akkor a döntés legyen a cukrász számára kedvezőbb. Első látásra itt mindegy, hogy tulajdoni vagy felelősségi, kártérítési védelmet adunk a jogosultnak: mivel a bíróság azt a (hatékony) megoldást találta meg, amiben a felek megegyeztek volna, így a kártérítési védelem is elég visszatartó erőt jelent. Miért? Láttuk, hogy amennyiben a jog annak oldalán áll, akinek a változtatás nagyobb költséget jelentene, akkor a felek a jogokat átrendező megállapodása nem vezetne eredményre: a másik kevesebbet hajlandó fizetni, mint amennyit a jogosult kérne. De ha a bíróság kártérítési szabályt alkalmaz, vagyis csak a közgazdasági értelemben vett kárt fizetteti meg, akkor sem éri meg a másik jogát megsérteni: azon a jogsértő kevesebbet nyer, mint amit kártérítésként ki kell fizetni.

Ez az ekvivalencia a felelősségi, kártérítési és a tulajdoni védelem esetén azonban csak akkor igaz, ha a bíróság a két kérdésre ugyanazt a választ adja: ugyanakkor a félnek a jogát ismeri el, aki számára a tevékenysége zavartalan folytatását is engedélyezné. Erre azonban nincs garancia, a két kérdés szétválhat. Ez a sertéstelep esete: a jog a sertéstelepet akarja védeni, de egyszerűbb, ha ő költözik. Ebben az esetben kártérítéssel, pontosabban az egyszeri költségei

¹⁵ A jogok átruházhatósága melletti és elleni normatív joggazdaságtani érvekért lásd például Calabresi – Malamed [1972/1984], Cooter – Ulen [2005] pp. 174-177, Szalai [2013] pp. 518-523.

¹⁶ Lásd a Robert Cooter és Thomas Ulen által normatív Coase-tételnek nevezett modellt. (Cooter - Ulen [2005] pp. 107-111)

megfizetésével védte meg a jogát a bíróság. Hasonlóképpen elképzelhető olyan helyzet is, amikor a jog a felperest akarja védeni, de ő is tudna egyszerűbben védekezni. Tegyük fel, hogy a cementgyár esetében a lakók érdekeit akarja megvédeni a bíróság, de tisztában van azzal, hogy a cementgyár költözése, vagy védekezése (például technológiai fejlesztése) roppant drága. Ekkor nem tiltja meg azt, hogy a cementgyárat változatlan technológiával működjön, viszont a lakók kárainak megtérítésére kötelezi. A jog elismerése és tiltás vagy kártérítés közötti négy lehetséges kapcsolatot az 2. ábra mutatja.

		Kit véd a jog? Kit ér/érne kár?	
		Alperest	Felperest
Kinek kisebb a költsége?	Alperesé	Tiltó végzés + Kártérítés (Az alperesnek megtiltják a tevékenység folytatását, de a felperesnek meg kell térítenie az alperes többletköltségét.)	Tiltó végzés (Az alperesnek megtiltják a tevékenység folytatását)
	Felperesé	„Engedélyező végzés” (Az alperesnek megengedik a tevékenység folytatását)	Kártérítés (Az alperesnek megengedik a tevékenység folytatását, de a felperes többletköltségének megtérítésére kötelezik.)

2. ábra: A konfliktus feloldásának magas tranzakciós költség mellett egy az alperes tevékenységének megtiltása érdekében indított per után

Tételes előírások vagy kártérítés: a károsult szerepe. Fordítsuk most a figyelmünket az előírásokon belül a tételes jogi (biztonsági, technológiai) előírásokra. A preventív hatást tekintve egy további fontos szempontból is eltérnek ezek a kártérítési megoldástól. A kártérítés esetén a jogrendszer csak akkor lép, ha egyrészt a kár már bekövetkezett, másrészt a károsult pert indít ezért. A tételes előírások (általában) nem a károkozást tiltják, hanem a szabály megszegését – még akkor is, ha kár fel sem merül. Másrészt az előírások kikényszerítését sokszor nem köti a jogrendszer magánjogi igényérvényesítéshez, hanem az államigazgatás tart fenn olyan szervezeteket, amelyek az előírások megsértését próbálja felderíteni, illetve szankcionálni (vagy ő fordul bírósághoz, mint a büntetőjog esetén).

Vizsgáljuk először a második kérdést: ezek az előírások akkor is érvényesíthetők, ha a károsult (veszélyben lévő) fél nem lép. Erre a magyarázatot a látenciában kereshetjük. Mint láttuk, a magánjogi kikényszerítés esetén ez erősen függ attól, hogy a károsult valóban indít-e pert, és a bíróságon tudja-e bizonyítani, hogy a kára az alperes magatartása miatt következett be. Amikor a bizonyítás roppant bonyolult, vagy a károsult eljárás miatti (anyagi és nem anyagi) költségei magas, akkor nem fog pert indítani, vagy, ha indít is, nem biztos, hogy megnyeri azt. (Ráadásul, ha meg is nyeri, nem biztos, hogy a kártérítés be is hajtható a károkozón.) Ezen látencia miatt a kártérítés preventív hatása kisebb.

Tételes előírások vagy kártérítés: a károkozás vagy a veszélyes tevékenység tilalma. A kártérítés preventív hatása attól függ, hogy mit gondolunk, milyen eséllyel következik be a kár és hogy mekkora a látencia. A kártérítés esetén mindig szembe kell nézni a problémával: a potenciális károkozó jól méri-e fel tevékenysége kockázatát (illetve, hogy mennyire kerül a kockázatot¹⁷). Amennyiben félő az, hogy túl optimista, túl kicsinek látja a tevékenysége kockázatát, akkor olyan lépéseket is megtenne, amelyek már túl veszélyesek. A tételes előírások, tiltások, kötelezések alkalmazásakor ez a két valószínűség elem, és a potenciális

¹⁷ Tegyük hozzá: a kockázatkörülés nem feltétlenül szól a kártérítés ellen és az előírások mellett. Ugyanis a nem biztos károkozás esetén fizetendő nagyobb összegű kártérítésnek nagyobb visszatartó ereje is lehet. (Lásd erről a második fejezetet.)

károkozó rossz mérlegelésének veszélye kikerül a rendszerből: nem kell vizsgálnia, hogy a tiltott tevékenység milyen valószínűséggel és mekkora kárt okoz.

Vegyük azonban észre, hogy a fő különbség a kártérítés és a tételes szabályok között nem az, hogy az előírásoknál ilyen magatartási szabályokról dönteni kell, míg kártérítésnél nem. Ugyanis a vétkességi felelősség esetén ugyanilyen magatartási szabályokat állít fel a bíróság: attól függően kell kártérítést fizetnie, hogy a magatartási szabályokat betartotta-e. A különbség inkább az, hogy míg a tételes előírások előzetesen ismertek, a bíróság által az adott helyzetben elvárt magatartás sokszor nem. Ez persze nem jelenti azt, hogy a polgári jogi szankcióhoz ezért aztán alkalmazkodni sem lehet: a kártérítési rendszer az utólag konkretizálódó szankciók ellenére is komoly ösztönzőt jelent.¹⁸

4.2. Büntetések

A büntetés hiányát a kártérítési jog egyik megkülönböztető jegyeként azonosítja az irodalom. A büntetőjog és a polgári jogi felelősség szétválása éppen ezen a ponton történik meg. Amikor a reparációs hatás elsődlegessége mellett érvelnek szerzők, akkor azt gyakran annak alapján teszik, hogy a kártérítési jog nem enged olyan szankciót, amely a prevenció cél miatt ugyan talán igazolható lenne, de meghaladja a kár nagyságát.¹⁹ A joggazdaságtan a tulajdoni és a felelősségi, kártérítési védelem közötti választás elemzésekor ugyanerre az eltérésre kérdez rá. A tulajdoni védelem ugyanis nem egyszerűen azt jelenti, hogy bizonyos magatartási szabályokat szabunk, hanem azt, hogy azok megsértésének szankcióját is meghatározzuk. A tulajdoni védelem esetén a szabályszegés szankciója a büntetés: ha valaki az előírást megszegi, a végzést nem hajtja végre, akkor nem csak a kár térítjük meg vele, nem csak kártérítést fizet, hanem a kárt meghaladó szankcióra számíthat. És ez így hatékony.

Ugyanígy a büntetés szükségessége, hatékonysága szolgáltató érvel arra is, amit a fentiek alapján nem tudnánk magyarázni: miért van tulajdoni védelem (előírás) olyankor is, amikor pedig a kooperációt a magas tranzakciós költség lehetetlenné teszi, és ezért inkább kártérítési védelmet kellene alkalmazni.

A büntetés tehát olykor hatékonyabb, mint az egyszerű kártérítés. Méghozzá két esetben. Egyrészt ha a kár mérésének nehézsége miatt a kártérítési védelem könnyen szül rossz ösztönzőket; másrészt, ha az előbb látott – az államigazgatási fellépéssel is csak csökkenthető, de teljesen fel nem számolható – látencia miatt a „lebukottakat” magasabb szankcióval kell sújtani.

Tévedés a szankció nagyságában. Amikor a kártérítési védelmet elemeztük, akkor abból indultunk ki, hogy az *közgazdasági értelemben* teljes lesz, és be is hajtják. Ezek a feltevések azonban túl erősek lehetnek, a jogrendszer sokszor nem működik tökéletesen, és ezekre a helyzetekre már a jogpolitikai döntések során is fel kell készülni.

Amennyiben a szankció túl alacsony (alacsonyabb, mint amennyi kár közgazdasági értelemben a károsultat éri), akkor túl sokszor fogják megsérteni a másik jogát. Ha túl magas, akkor túl kevésszer. Ez utóbbira lássunk egy példát! Tegyük fel, hogy egy orvosi műhiba esetben a beteg valós kára 100. Ezt az orvos felvállalja, megkezdte a kezelést. (Ha a kár bekövetkezik, akkor, mivel a kártérítés közgazdasági értelemben teljes, a beteget összességében nem érne kár – a kárt a kártérítés kompenzálja.) Tegyük azonban fel, hogy a kártérítést magasabban, mondjuk, 200-ban állapítja meg (várhatóan) a jog. A gond az, hogy ezt a magas kártérítést az orvos már lehet, hogy nem vállalja fel, inkább meg sem kezdi a

¹⁸ A szabályozás és a kártérítés hatékonysági összehasonlításért lásd Posner [2011] pp. 487-525, illetve Bartus – Szalai [2012] pp. 132-134.

¹⁹ Ilyen érvelésért lásd például Fuglinszky [2008] p. 204.

beteg kezelését, vagy a kártérítés kivédése érdekében jó néhány felesleges vizsgálatot végeztet el rajta (csak azért, hogy csökkentse annak esélyét, hogy a vétkesség megállapítja a bíróság).²⁰ A joggazdaságtan nyelvén: a szankció túlzottan mértékben elriaszt.²¹

Az elvárások megfogalmazásakor ezzel nem kell foglalkozni, csak azzal, hogy az elvárásokat pontosan specifikáljuk. Ezt követően a szankció a kárt messze meg is haladhatja (büntetés is lehet), hiszen a cél éppen az, hogy az előírást az arra kötelezett betartsa. Tegyük azonban hozzá, a tulajdoni védelem csak *első ránézésre* működtethető egyszerűbben, hiszen a gyakorlatban – ha van kár – sokszor ilyenkor is megtéríteti a jogrendszer a károsult kárát, vagyis becsülni kell a kárt ebben az esetben is. De ennek *prevenciós szerepe* mindenképpen kisebb, hiszen ha tévesen becsüli a bíróság a kár nagyságát, akkor „kompenzálni” lehet azt a büntetéssel. Felelősségi, kártérítési védelemnél azonban nincs ilyen korrekciós eszköz.

A másik oldalon persze az előírások pontos meghatározása sem egyszerű. Amennyiben az nem hatékony, akkor ugyanúgy kialakulhat túlzott elriasztás is. Az előző példára visszatérve: ha az orvosnak nem kell ugyan attól félnie, hogy túl magas kártérítés fizetésére kötelezik, viszont túl magas minőségi előírásokat érvényesítünk vele szemben, akkor azok költsége ugyanúgy elvezethet az adott beteg elutasításáig. Vegyük észre, hogy az ilyen pontatlan elvárások hatása lényegesen kisebb a felelősségi, kártérítési védelem esetén – még vétkességi felelősség esetén is. Vétkességi felelősségnél ugyan ilyen elvárások szintén léteznek, de azok nem teljesítésének szankciója csak a kártérítési kötelezettséget. És az is csak akkor, ha a kár valóban bekövetkezik.

Látencia. Az előző pont végén azt láttuk, hogy a látencia, a sikeres és kikényszeríthető polgári jogi keresetek, elmaradása a kártérítési rendszer prevenciós hatását gyengíti. Erre jelenthet megoldást az előírások állami kikényszerítése. Nincs azonban olyan ellenőrző hatóság, amelyen minden szabályszegés fennakadna, amely minden szabályszegőt megtalálna és szankcionálna. Erre a látenciára adhat választ a szankció emelése: a szankciót a teljes kár, az okozott veszély által megkövetelt összeg fölé emeljük.²²

Tegyük fel, hogy a károkozónak 100 egységnyi szankcióra kell számítania. Ha azonban ezt nem minden szabályszegés esetén kell megfizetnie, akkor ennek prevenciós hatása nyilvánvalóan csökken. A szankció valószínűségének csökkenését azonban a szankció szintjének emelésével kompenzálni lehet – megmaradhat a prevenciós hatás adott szintje.

Ezzel előttünk is áll a két szabály erőssége és gyengéje: a kártérítési rendszeré az, hogy a jogrendszer a kárt esetleg rosszul méri fel, a büntetésekkel kombinált előírásoké pedig az, hogy – ha magas a tranzakciós költség – nagyon fontos jól meghatározni, hogy mit tehetnek az egyes felek. A látencia erősödése pedig további érvet szolgáltathat utóbbi mellett.

²⁰ Hasonló érvet alkalmaz Eörsi Gyula is: „Óvatosan kell eljárni a kudarcok orvosi műhibává minősítésekor, mert hamozódó ilyen esetek lejáráthatnak korszerű kezelésmódokat.” (Eörsi [1966] p. 252)

²¹ A túlzott elriasztás joggazdaságtani irodalmáért lásd: Cooter – Ulen [2005] pp. 516-521, Shavell [2004] pp. 474-479, Posner [2011] pp. 278-287. Bartus – Szalai [2012] pp. 137-138.

²² A klasszikus érv szerint a szankció ilyen esetekben (különösen a büntetőjogban) azért magasabb, mint az egyéni kár, mert a büntetőjog a közérdeket is figyelembe veszi. A joggazdaságtan számára azonban a probléma az, hogy a közérdek gyakorlatilag a közösség kára, vagyis annak figyelembevételét (megtérítését) a kár megtérítése is megkövetelné. A kérdés itt inkább az, hogy miért haladja meg ezt az összeget a szankció. (A közérdek joggazdaságtani fogalmáról lásd magyarul Cooter – Ulen [2005] pp. 494-495)

4.3. Felelősségbiztosítás

Elterjedt állítás, hogy felelősségbiztosítás megjelenése gyengíti a kártérítés prevenciók funkcióját; sőt akár fel is számolhatja azt.²³ Felelősségbiztosítás esetén is jelentkezik ugyanis a morális kockázat: a károkozó költségei (teljes biztosítás esetén) nem növekednek, vagy (nem teljes biztosítás esetén) csak kisebb mértékben növekednek, akkor, ha kárt okoz. A kár (egy része) a biztosítót terheli. Ekkor a prevenciók hatást nem a kártérítési rendszertől, hanem a biztosító és a biztosított, vagyis a potenciális károkozó közötti szerződésből fakad. Ahogy a károsulti biztosításoknál láttuk ezt a felek közötti szerződésekben kell valamiképpen kezelni: ezek kezdenek el magatartási előírásokat szabni. Hasonlóakat azokhoz az előírásokhoz, amelyeket az előbb láttunk. Ezek megszegését pedig általában szerződési, szerződésjogi eszközökkel szankcionálják (a szerződés felmondásától, a biztosítási díj módosításán keresztül, a visszkereseti jog érvényesítéséig.)

Ugyanakkor mindenképpen fel kell hívni a figyelmet arra, hogy itt – szemben az előbb látott károsulti biztosításokkal, amelyek a reparációt hivatottak biztosítani – a kártérítési rendszer teremti meg a biztosító ösztönzését arra, hogy a biztosított (a potenciális károkozó) magatartását befolyásolja. Ha nincs polgári jogi felelősség, akkor nincs felelősségbiztosítás sem, és nincs a biztosítási szerződésekben sem olyan előírás, amely a potenciális károkozó magatartását próbálná befolyásolni. A prevenciók hatás tehát – ugyan a biztosítási szerződésen keresztül – de mégiscsak a kártérítési rendszerből ered.²⁴

5. Méltányosság

A két alapvető jogpolitikai érv mellett az irodalomban megjelenik egy harmadik a méltányosság is. Ezt ugyan általában úgy tekintjük, mint amely csak kiegészíti a másik kettőt, de egyrészt azért, hogy a Ptk. (az új Ptk. 6:522.§ (4) bekezdés) megengedi a kártérítés mérséklését *különös méltányosság* alapján; másrészt mivel anekdotikus tudásunk szerint a bírósági döntéseket gyakran befolyásolja ez, így érdemes külön is kitérni ennek szerepére is.

A méltányosság kapcsán érdemes annak kétféle értelmezését Mádl Ferenc elemzése alapján szétválasztani. Az egyik felfogás szerint – nevezzük ezt *szabadjoginak* – a méltányosság egy olyan generálklauzula, amelyre hivatkozva a bíróság szabadon eltérhet az alapvető szempontok szerint „kiszámolt” kártérítéstől. Úgy tűnik Marton Géza klasszikus javaslatában elsősorban ebben az értelemben használta a fogalmat.²⁵ A másik felfogás – legyen ez *elosztási* – konkrétabb értelmet rendel hozzá: a felperes és az alperes közötti jövedelmi, vagyoni egyenlőtlenség figyelembevételét. Helyhiány miatt most elsősorban ezen utóbbit fogjuk szem előtt tartani – már csak azért is, mert a magyar jogirodalomban ez az elterjedtebb.²⁶

²³ Ilyen érvert lásd például Eörsi [1961] p. 250, Sólyom [1977] pp. 36-39, Fuglinszky [2008] p. 205

²⁴ Így lenne ez akkor is, ha a biztosítási jog nem szabályozná a visszkereseti jogot. A biztosítónak akkor is érdeke lenne ezeket a magatartási ösztönzőket megteremteni.

²⁵ Bár Marton Géza kifejezetten összekapcsolja a méltányosság kérdését a szociális helyzettel, de ezt csak mint legfontosabb szempontot hozza fel a méltányosság kapcsán. (Marton [1991] p. 80, 96, 104) Sőt, kifejezetten kijelenti, hogy a túlnyomó érdek elve az, amit a köznyelv méltányosságként szokott azonosítani: nem okozna-e nagyobb kárt a kártérítés megítélése (vagy éppen a kereset elutasítása, „mint amennyit elhárítani akart”. (Marton [1991] p. 104, 111)

²⁶ Ebben az elosztási értelemben fogja fel a méltányosságot Eörsi Gyula (Eörsi [1961] pp. 359-360). Így írja le a mai magyar joggyakorlatot Fuglinszky Ádám (Fuglinszky [2008] p. 214-216), illetve ennek értelmében javasolja a kártérítési rendszert átalakítani Zlinszky János (Zlinszky [2001]).

Az elosztási méltányosság megjelenését a kártérítési jogban általában nem üdvözli a normatív joggazdaságtani irodalom. Még hozzá ugyanazért, amiért a reparáció kapcsán is megfogalmazódott a kérdés: akadnak olyan alternatív megoldások, amelyek jobban szolgálhatják az adott cél elérését. Ilyen lehet például a szociálpolitika, a végrehajtási jog.

Hatékonysági elemzés. Érdemes először is azt leszögezni, hogy az elosztási méltányosság nem feltétlenül ellentétes a hatékonysággal. Ha hatékony kártérítési rendszert akarunk kiépíteni, annak fontos része a kockázatok elosztása. A prevenció maga is ezt a célt szolgálja: rávegyük a feleket a baleseti kockázat optimális mértékre csökkentésére. Ugyanakkor a hatékonyan nem csökkenthető kockázatokat – vagyis, amikor a prevenció cél már nem létezik – is hatékonyan kell elosztani a felek között. A hatékony kockázatosztás egyik fontos elve pedig az, hogy ex ante a kockázatot (ex post pedig a kár) a jobb kockázatviselőre terheljük. Ő pedig sokszor – de nem mindig – az, akinek az adott kár a vagyona kisebb részét érinti. Ez a következtetés ugyanazon alapul, amit fent a biztosítás elemzésénél láttunk. A biztosító azért képes jobban viselni a kockázatot, mert a sok ügyfele egyes kockázatait kioltják egymást. Ugyanez a hatás jelentkezik akkor is, ha valakinek az adott kockázat csak a vagyonának kisebb részét érinti. Könnyen lehet, hogy ugyanez a körülmény, miközben vagyonának egyes elemeire károsan hat, más elemeire pozitívan. Vagy egy következő esemény ezt helyre is állíthatja. Akinek vagyonához mérve relatíve nagyobb a kára, annak kisebb az esélye arra, hogy az adott kár egy másik vagyonelemen, vagy egy következő esemény kapcsán megtérüljön.

Elosztási funkció a polgári jogban: alternatívák. Ha fontosnak is tekintjük a méltányossági szempont érvényesülését, akkor is választ kell adnunk egy másik fontos érvre: a joggazdaságtan normatív elemzése szerint a *kormányzati szociálpolitika* sokkal jobb megoldást kínál e cél elérésére, mint a polgári jog. És nem csak hatásosabb eszköz, hanem konzisztensebb megoldást is jelent. Konzisztensebb, mert ha a nagyobb teherbíró képességű társadalmi szereplőktől több áldozat vállalását várunk, akkor ezt az elvet a kártérítési jog csak azok esetében érvényesíti, akik kárt okoznak – akiknek balszerencséjük van. A többséget ez a hatás nem érinti.

Komoly kritika a joggazdaságtan szemében a méltányossági, különösen az elosztási, szegényeket segítő szempont polgári jogi érvényesítése ellen az is, hogy ezek elemzésére nem igazán alkalmas a bíróság. A polgári jogból nem tudjuk megmondani azt, hogy egy fele olyan gazdag károkozó esetében mennyivel kell csökkenteni a kártérítést. Ha ezt a bíróság mérlegelésére bízunk, akkor ezt egy lényegesen kiszámíthatóbb és jobb hatásfokkal működő rendszer, vagyis az adó- és szociális jog helyett bízunk rá.

Létezik azonban a kártérítési jogon és az állami szociálpolitikán kívül egy harmadik – ritkábban elemzett, de kézenfekvő – alternatíva is: a végrehajtási szabályok alakítása. A kártérítési igényt nem a bírósági ítélettel, hanem annak végrehajtásával elégítjük ki. Éppen ezért a kártérítésben az elosztási méltányosság nem csak akkor jelenhet meg, ha a szegényebb károkozó esetén alacsonyabb kártérítést ítéltetünk meg, hanem akkor is, ha – miközben maga az ítélet erre nem érzékeny – a végrehajtási szakaszban érvényesítjük azt. A végrehajtási szabályok lehetőséget adnak arra, hogy a meghozott bírósági ítéleteket szegényebbek esetén ne, vagy ne teljes mértékben hajtsunk végre. Ha a végrehajtási szabályokra hagyatkozunk, akkor nem a bíróság feladata a felperes „szorult helyzetének” felmérése, megítélése, hanem a végrehajtóé. A végrehajtóé, aki könnyebben felmérheti a károkozó valós anyagi, szociális helyzetét, és aki a végrehajtási jogban komolyabb támpontokat is kap ezen szempontok mérlegeléséhez, mint a kártérítési perben döntést hozó bíróság.

6. A preventív hatás léte mellett szóló empirikus érvek

Az eddigiekben elsősorban azt elemeztük, hogy a kártérítési jognak milyen alternatívái vannak, azok mennyiben képesek a kártérítési jog helyébe lépni, ha a kérdés a reparáció, illetve a prevenció hatás pótlása. Gyakran felbukkanó érv²⁷ a prevenció hatásra koncentrált elemzésekkel szemben, hogy ez a hatás empirikusan nem igazolható. Ebben az utolsó fejezetben azokat az empirikus eredményeket próbálom röviden összefoglalni, amelyek azt mutatják, hogy a kártérítési jog befolyásolja az érintettek magatartását, visszahat arra, hogy milyen beszélyes tevékenységeket vállalunk fel, illetve, hogy miképpen alakul a káresemények száma. Helytakarékosság miatt itt csak két klasszikus vizsgálati kör eredményeit mutatjuk be: az ún. no fault rendszerek ösztönzési hatását, és az orvosi műhibaszabályozás változásának hatását.

No fault rendszerek. Amennyiben a kártérítési jog prevenció hatására létezik, akkor a no fault rendszerek megjelenésekor, nőnie kell a balesetek számának – hiszen megszűnik a kártérítési rendszer prevenció hatására.²⁸ Az ezzel foglalkozó empirikus vizsgálatok általában azt kérdezték, hogy azon régiókban, ahol az autóbalesetekre bevezették ezen rendszerek valamilyen formáját hogyan alakult a halálos balesetek száma. Azért a halálos balesetek számára koncentrálnak ezek a vizsgálatok, mert a kisebb balesetek könnyen elsikkadnak a statisztikákban (különösen, ha nem jelentik a biztosítónak, mert nem kötelező és ezért nincs is a károsultnak biztosítója).²⁹ A vizsgálati eredmények meglehetősen egyértelműek: a kártérítési rendszer kikapcsolása, vagy működési körének szűkítése (a fent látott vegyes rendszere esetén, amikor csak a magas károk esetén lehet kártérítési igényt érvényesíteni) növeli az ilyen balesetek számát.³⁰

Orvosi műhibák. Az orvosi felelősség kapcsán a kérdés általában az, hogy a műhibák miatti kártérítés mennyiben változtatja meg a kezelések formáját, mennyiben erősíti az ún. védekező orvoslást [defensive medicine]. Ennek két formája ismert, a pozitív és a negatív védekezés. A *negatív védekezés* lényege a potenciálisan kárt okozó tevékenységet az orvos nem vállalja fel: egyedi esetben a gyógyítást sem kezdi meg, vagy – végső esetben – az adott helyen az orvosi praxissal is felhagy. Ez utóbbit természetesen nem úgy kell érteni, hogy feladja a szakmáját, inkább csak a praxist helyei át olyan területre, ahol mások a kártérítési szabályok. Értelemszerűen, az Egyesült Államokban, vagy más olyan területeken, ahol viszonylag kis költséggel lehet mozogni különböző jogi, szabályozási rendszerek között, ott ez utóbbi sokkal élesebben jelenik meg, jobban vizsgálható. A *pozitív védekezés* pedig a megkezdett kezelése esetén jelentkezik: a kár, illetve a vétkesség megállapítás esélyének csökkentése érdekében több, időnként felesleges vizsgálatot folytatnak le.

Az elmúlt évtizedekben az orvosi műhiba szabályozása jelentős változáson ment keresztül, általában ezek a reformok a kártérítést könnyebben megítélhetővé tették, a kártérítés összegét növelték, vagyis jelentős többletköltséget róttak az orvosokra. Ugyanakkor az is igaz, hogy ezzel párhuzamosan terjedt az orvosok felelősségbiztosítása – igaz a várható kártérítés emelkedésével ennek díja is emelkedett. Hozzá kell azonban tenni, hogy az egészségügyi intézmények felelősségbiztosítása közel sem olyan elterjedt, mint az orvosoké – nekik sokszor saját költségvetésükből kell fedezni az ilyen költségeket. Őket tehát a

²⁷ A magyar irodalomban például így érvel Bárdos [2001].

²⁸ Ezek a rendszerek gyakran eleve megszüntetik a kártérítési felelősséget, vagy csak bizonyos kárszint feletti károkért engedik meg a kártérítési pereket.

²⁹ Többek között ugyanezért hoz egyébként nagyon eltérő eredményeket a munkahelyi balesetek hasonló vizsgálata: a baleseteket gyakran nem jelentik (nem munkahelyi balesetként jelentik) – ezért a statisztikai vizsgálatok nem tudják kiszűrni a nem a balesetszám változása, hanem a bejelentésre, vagy éppen az ellen ösztönző hatásokat. (Az irodalom áttekintéséért lásd van Velthoven [2009] pp. 479-482.)

³⁰ Landes [1982], Swan [1984], Brown [1985], McEwin [1989], Cummins et al. [2001], Cohen – Dehejia [2004].

szigorúbb kártérítési szabályok – hasonlóan a felelősségbiztosítókhoz – erősebben ösztönzik arra, hogy szigorúbb protokollok előírásával megpróbálják befolyásolni az orvosok döntéseit.

A kártérítési felelősség szigorodásával párhuzamosan a negatív védekező kezelés egyértelműen kimutatható: az Egyesült Államok azon államaiban, ahol ilyen módon növelték a műhibák várható költségét lecsökkent egyes operációk (Dranove – Gron [2005]), sőt adott esetben a praxisok (Mello et al. [2005]) száma is. Különösen érdekes azon szabályozás hatása, amikor ezen szigorításokkal együtt a kártérítést korlátozták is, vagyis miközben könnyebben mondták ki a felelősséget (gyakrabban és többet is kellett fizetni), aközben a nagyon magas kártérítéseket kizárták. Az eredmények alapján azok a tagállamok, amelyek ezzel a korlátozással éltek több orvost vonzottak, mint amelyek nem éltek (Kessler et al. [2005], Klick – Sratmann [2005, 2010]).

A pozitív védekező orvoslás kapcsán kevésbé egyértelműek az adatok – elsősorban mérési nehézségek miatt. A pozitív védekező orvoslást két eszközzel szokták mérni. Egyrészt vizsgálják az, hogy miképpen alakul a kórházi kiadások nagysága. Ezek a vizsgálatok általában azt találják, hogy a kártérítés korlátozása jelentősen csökkenti a kórházi kiadások szintjét. Ez az eredmény összhangban van a várakozásainkkal: a korlátozások az orvosokat kevésbé ösztönzik az egyébként pusztán a felelősség elhárítása érdekében végrehajtott vizsgálatokra (Kessler – McClellan [1996, 2002]).³¹ Másrészt vizsgálják egyes gyógymódok elterjedtségét. Itt azt találják, hogy a magas várható kártérítés esetén kevésbé invazív beavatkozások terjednek el (Dhankhar et al. [2010]).³²

7. Összefoglaló

Az írás mellett érvelt, hogy a kártérítési jog elemzésekor napjainkban a hangsúlyt érdemes a reparációs elvről, annak prevenciós hatására helyezni. Nem vitatja, hogy a reparáció elv jelen van, és sok bírósági döntés, sok kártérítési jogi szabályozás nem érhető meg nélküle. A bizonyítani kívánt állítás röviden: amennyiben a reparációs elvet állítjuk a középpontba, akkor az – Sólyom László kifejezésével – valóban a polgári jogi felelősség folyamatos hanyatlásához, előbb-utóbbi eltűnéséhez vezet. Ugyanakkor a prevenciós hatás, sokkal biztosabb jogpolitikai érvet szolgáltat a kártérítési jog megtartása, illetve esetleges reformja mellett – még akkor is, ha az előírások (az angol irodalomban: a *reguláció*) terjedésével a kártérítési jog itt is egyre fontosabb alternatívákkal kénytelen „megküzdeni”.

Irodalomjegyzék

Allen, Douglas W. [2000]: Transaction Costs in: Bouckaert, Boudewijn and De Geest, Gerrit (eds.), *Encyclopedia of Law and Economics, Volume I. The History and Methodology of Law and Economics*, Cheltenham: Edward Elgar pp. 893-926

Bárdos Péter [2001]: *Kárfelelősség a Polgári Törvénykönyv rendszerében*. Budapest, HVG-Orac

Bartus Gábor – Szalai Ákos [2012]: *Környezetgazdaságtani problémák elemzése – Közpolitikai eszközök és joggazdaságtani magyarázatok*. Pázmány Law Working Paper 2012/42

³¹ Azt is megállapítják, hogy ez a hatás különösen e kevésbé súlyos betegségek költségében jelentkezik.

³² Tegyük hozzá: a legtöbbet kutatott technika, a császármetszések arányát tekintve az eredmények ellentmondóak – elsősorban adatproblémák miatt. (van Velthoven [2009] pp. 486-487)

Brown, Craig [1985], Deterrence in Tort and No-fault: The New Zealand Experience, *California Law Review* 73, pp. 976–1002.

Calabresi, Guido - A. Douglas Malamed [1972/1984]: Tulajdoni szabályok, felelősségi szabályok és az elidegeníthetlenség: a székesegyház egyik látképe. in: Harmathy Attila - Sajó András (szerk.) *A jog gazdasági elemzése*. KJK, Budapest, 1984

Caldwell, Daniel D. [1977], 'No-fault Automobile Insurance: An Evaluative Survey', *Rutgers Law Review* 30, pp. 909–90.

Coase, Ronald H. [1960/2004], A társadalmi költség problémája. in: Coase, R. H.: *A vállalat, a piac és a jog*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004

Cohen, Alma - Rajeev Dehejia [2004], The Effect of Automobile Insurance and Accident Liability Laws on Traffic Fatalities, *Journal of Law and Economics* 47, pp. 357–93.

Cooter, Robert - Thomas Ulen [2005]: *Jog és közgazdaságtan*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Cummins, J. David - Richard D. Phillips - Mary A. Weiss [2001], The Incentive Effects of No-fault Automobile Insurance, *Journal of Law and Economics* 44, pp. 427–64.

Dhankhar, Praveen, M. - Mahmud Khan - Shalini Bagga [2007], Effect of Medical Malpractice on Resource Use and Mortality of AMI Patients, *Journal of Empirical Legal Studies* 4, pp. 163–83.

Dhankhar, Praveen, M. - Mahmud Khan - Shalini Bagga [2007], Effect of Medical Malpractice on Resource Use and Mortality of AMI Patients, *Journal of Empirical Legal Studies* 4, pp. 163–83.

Dranove, David - Anne Gron [2005], Effects of the Malpractice Crisis on Access to and Incidence of High-risk Procedures: Evidence from Florida, *Health Affairs* 24, pp. 802–10.

Eörsi Gyula [1961]: *A jogi felelősség problémái -- A polgári jogi felelősség*, Akadémiai Kiadó, Budapest

Eörsi Gyula [1966]: *A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve*. KJK, Budapest

Fézer Tamás [2011a]: I. Fejezet: A polgári jogi felelősség természete. in: Fézer Tamás (szerk.): *A kártérítési jog magyarázata*. Budapest: Complex (e-book)

Fézer Tamás [2011b]: II. Fejezet: A kártérítési felelősség általános alakzata. in: Fézer Tamás (szerk.): *A kártérítési jog magyarázata*. Budapest: Complex (e-book)

Fiore, Karine [2009]: No-fault compensation systems. in: Michael Faure (ed.), *Tort Law and Economics*, Cheltenham, UK • Northampton, MA, USA

Fuglinszky Ádám [2008]: Az európai kártérítési jog egyes jogfilozófiai és jogpolitikai alapkérdései. in Paksy Máté (szerk.): *Európai jog és jogfilozófia: Konferenciatanulmányok az európai integráció ötvenedik évfordulójának ünnepére*. Budapest: Szent István Társulat.

Fuglinszky Ádám [2011]: Felelősség szerződésen kívüli okozott károkért és jogalap nélküli gazdahodásért. in: Osztovits András: *A Polgári Törvénykönyv magyarázata*. Opten, Budapest

Jobbágyi Gábor - Fazekas Judit [2004]: *Kötelmi jog*. Budapest: Szent István Társulat.

Kessler, Daniel - Mark McClellan [1996], Do Doctors Practice Defensive Medicine?, *Quarterly Journal of Economics* 111, pp. 353–90.

Kessler, Daniel - Mark McClellan [2002], Malpractice Law and Health Care Reform: Optimal Liability Policy in an Era of Managed Care, *Journal of Public Economics* 84, pp. 175–97.

- Kessler, Daniel P. – William M. Sage – David J. Becker [2005], Impact of Malpractice Reforms on the Supply of Physician Services, *Journal of the American Medical Association* 293, pp. 2618–25.
- Klick, Jonathan – Thomas Stratmann [2005], Does Medical Malpractice Reform Help States Retain Physicians and Does It Matter?, Working Paper http://www.usc.edu/schools/business/FBE/seminars/papers/AE_2-17-06_STRATMANN-medmal.pdf
- Klick, Jonathan – Thomas Stratmann [2010], Medical Malpractice Reform and Physicians in High Risk Specialties', *Journal of Legal Studies* 36, pp. S121-142
- Knight, Frank H. [1921], *Risk, Uncertainty, and Profit*. Boston, MA: Hart, Schaffner & Marx; Houghton Mifflin Co.
- Landes, Elisabeth M. [1982], Insurance Liability and Accidents: A Theoretical and Empirical Investigation of the Effect of No-fault Accidents, *Journal of Law and Economics* 25, pp. 49–65.
- Mádl Ferenc[1964]: A deliktuális felelősség -- A társadalmi és jogi fejlődés történetében Akadémiai Kiadó, Budapest
- Marton Géza [1993]: A polgári jogi felelősség. Triorg Kft., Budapest
- McEwin, Ian R. [2000], No-fault Compensation systems, in: Bouckaert, Boudewijn and De Geest, Gerrit (eds.), *Encyclopedia of Law and Economics, Volume II. Civil Law and Economics*, Cheltenham, Edward Elgar, pp. 735–63.
- McEwin, R. Ian [1989], No-fault and Road Accidents: Some Australian Evidence, *International Review of Law and Economics* 9, pp. 13–24.
- Mello, Michelle M. – David M. Studdert – Catherine M. DesRoches – Jordon Peugh – Kinga Zapert – Troyen A. Brennan – William M. Sage [2005], Effects of a Malpractice Crisis on Specialist Supply and Patient Access to Care, *Annals of Surgery* 242, pp. 621–28.
- Petrik Ferenc [2002]: A felelősségi eszme változásai a kártérítési jogban. *Gazdaság és Jog* 10/7-8 pp. 3-11
- Posner, Richard A. [2011], *Economic Analysis of Law*, 8th edition. New York: Aspen Law and Business
- Shavell, Steven [2004]: *Foundations of Economic Analysis of Law*, Cambridge, MA: Belknap Press
- Sólyom László [1977]: *A polgári jogi felelősség hanyatlása*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Swan, Peter L. [1984], The Economics of Law: Economic Imperialism in Negligence Law, No-fault Insurance, Occupational Licensing and Criminology, *Australian Economic Review* 67, pp. 92–108.
- Trebilcock, Michael J. [1989], Incentive Issues in the Design of “No-fault” Compensation Systems, *University of Toronto Law Journal* 39, pp. 19–54.
- van Velthoven, Ben C.J. [2009], Empirics of Tort. in: Michael Faure (ed), *Tort Law and Economics*. Cheltenham, UK • Northampton, MA, USA: Edward Elgar
- Zlinszky János [2001]: Indokolt javaslat a Ptk. kárfelelősségi rendszeréhez. *Magyar Jog* 2001/8, pp. 449–456
- Zuckerman, Stephen. – Randall R. Bovbjerg – Frank A. Sloan [1990], Effects of Tort Reforms and Other Factors on Medical Malpractice Insurance Premiums, *Inquiry* 27, pp. 167–82.

© Szalai Ákos, MTA TK

MTA Law Working Papers

Kiadó: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont

Székhely: 1014 Budapest, Országház utca 30.

Felelős kiadó: Körösnéyi András főigazgató

Szerkesztő: Szalai Ákos

Honlap: <http://jog.tk.mta.hu/mtalwp>

Email: szalai.akos@tk.mta.hu

ISSN 2064-4515